

Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi

Journal of Academic Language and Literature

PROF. DR. METİN AKAR'A ARMAĞAN

(Cilt/Volume: 5, Sayı/Issue: 4, Aralık/December 2021)

Mehmet Emin TUĞLUK

Dr. Öğr. Üyesi, Batman Üniversitesi
emintugluk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0003-1866-5580>

Harezmi Türkçesinden Türkiye Türkçesine Anlam Değişimleri: *Nehcü'l-Ferâdîs* Örneği

Meaning Changes from Khwarezm Turkish to Turkey Turkish: The Example of "Nehcü'l Ferâdîs"

Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş Tarihi/Received: 08.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 26.11.2021

Yayın Tarihi/Published: 30.12.2021

Atıf/Citation

TUĞLUK, M. E. (2021). Harezmi Türkçesinden Türkiye Türkçesine Anlam Değişimleri: *Nehcü'l-Ferâdîs* Örneği. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 5(4), 2662-3703.
<https://doi.org/10.34083/akaded.949361>

TUĞLUK, M. E. (2021). Meaning Changes from Khwarezm Turkish to Turkey Turkish: The Example of *Nehcü'l Ferâdîs*. *Journal of Academic Language and Literature*, 5(4), 2662-3703.
<https://doi.org/10.34083/akaded.949361>

Bu makale iThenticate programıyla taranmıştır.
This article was checked by iThenticate.

Öz

Dil, iletişim aracı olmasının yanı sıra bir milletin kültürünü, yaşantısını ve algılayışını yansıtan en önemli öğelerden biridir. Dili tüm yönleriyle ele alan dilbilimin bir kolu olan anlambilim, dili anlam değişimleri açısından da ele almaktadır. Anlam değişimleri; başka anlama geçiş, anlam daralması, anlam genişlemesi, anlam iyileşmesi, anlam kötüleşmesi gibi çeşitli başlıklar altında incelenmektedir. Türk dilinin tarihî metnindeki söz varlığını oluşturan kelimelerin bir kısmının zamanla anlam değişmesine uğradığı görülmektedir.

Tarihî Türk lehçelerinden günümüze yapılan anlam değişimi çalışmalarının genellikle Eski Anadolu Türkçesinden Türkiye Türkçesine yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmada Türkçenin doğu kolunu temsil eden Harezmi Türkçesiyle kaleme alınan Nehcü'l-Ferâdis (NF)'te yer alan söz varlığı Türkçe Sözlük (TS) ile karşılaştırılarak anlam değişimleri açısından ele alınmıştır.

Kerderli Mahmûd b. Ali tarafından 759 (1358) yılından önce kaleme alınan *Nehcü'l-Ferâdis*, Harezmi Türkçesiyle kaleme alınmıştır. Eser gerek ses ve şekil bilgisi bakımından gerekse söz varlığı açısından farklı lehçelere ait özellikler taşımaktadır. Dil ve kültür tarihimiz açısından önemli olan Nehcü'l-Ferâdis, didaktik bir eser olup kırk hadisi konu edinmektedir. Eser, didaktik özelliğinden dolayı sanat gayesi güdülmeyen sade bir dil ile kaleme alınmıştır.

Nehcü'l-Ferâdis'ten Türkiye Türkçesine anlam değişimi tespit edilen kelimelerin Harezmi Türkçesindeki yaygın anlamını belirlemek için kelimenin Harezmi Türkçesi eserlerinden *Kıyasü'l-Enbiyâ (KE)*, *Mukaddimetü'l-Edeb (ME)*, *Sirâcü'l-Kulûb (SK)* ve *Mu'inü'l-Mürîd'deki (MM)* anlamına/anlamlarına da yer verilmiştir. Kelime Eski Anadolu Türkçesinin söz varlığının derlendiği Tarama Sözlüğünde (TAS) geçiyorsa kelimenin burada geçen anlam/anlamlarına da yer verilmiştir. Ayrıca bazı kelimelerde, kelimenin Eski Anadolu Türkçesindeki anlamını tespit etmek için *Süheyl ü Nev-bahâr*, *Marzubânâme* gibi dönem eserlerinden örnekler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nehcü'l-Ferâdis, Harezmi Türkçesi, Türkiye Türkçesi, anlam değişimleri, anlam daralması.

Abstract

In addition to being a means of communication, language is one of the most important element that reflects the culture, life and perception of a nation. Semantics, which is a branch of linguistics that deals with language in all its aspects, also deals with language in terms of meaning changes. Meaning changes; it is examined under various titles such as the transition to another meaning, narrowing of meaning, expansion of meaning, improvement of meaning, worsening of meaning. It is seen that some of the words that make up the vocabulary in the historical texts of the Turkish language have undergone a change in meaning over time.

It is seen that the studies of semantic change from historical Turkish dialects to the present are generally made from Old Anatolian Turkish to Turkey Turkish. In this study, the vocabulary in Nehcü'l-Ferâdis (NF), which was written in Khwarezm Turkish, which

represents the eastern branch of Turkish, was compared with the Turkish Dictionary (TS) and discussed in terms of meaning changes.

Nehcü'l-Ferâdis, written by Kerderli Mahmûd b. Ali before 759 (1358), was written in Khwarezm Turkish. The work has the characteristics of different dialects in terms of both phonetic and morphological knowledge and vocabulary. Nehcü'l-Ferâdis, which is an important work in terms of our language and cultural history, is didactic work and deals with forty hadiths (hadis). Due to its didactic feature, the work was written in a plain language without pursuing an artistic goal.

In order to determine the common meaning of the words in Khwarezm Turkish, whose meaning change was determined from Nehcü'l-Ferâdis to Turkey Turkish, the meaning / meanings in Kısasü'l-Enbiyâ (KE), Mukaddimetü'l-Edeb (ME), Sirâcü'l-Kulûb (SK) and Mu'înü'l-Mürîd (MM) were also given. If the word is mentioned in the Tarama Dictionary (TAS), where the vocabulary of Old Anatolian Turkish is compiled, the meaning/meanings of the word are also included. In addition, in some words, examples from period works such as Süheyl ü Nev-bahâr, Marzubânnâme are given in order to determine the meaning of the word in Old Anatolian Turkish.

Keywords: *Nehcü'l- Ferâdis, Khwarezm Turkish, Turkey Turkish, meaning changes, meaning narrowing.*

Giriş

Ceyhun Nehri'nin döküldüğü Aral Gölü'nün güney kısmında yer alan Harezmi bölgesi günümüzde Türkmenistan ve Özbekistan sınırları içerisinde yer almaktadır. Önemli bir ticaret merkezi olan bu bölge doğal yapısı gereği korunaklı olmuştur. Bu bölgeye 11. yüzyıldan sonra Türk boyları yerleşmeye başlamış ve bölgede Oğuz, Kıpçak ve diğer Türk boylarının ağız özelliklerinin etkisiyle bir yazı dili meydana gelmiştir. Harezmi Türkçesi olarak adlandırılan bu yazı dili Karahanlı Türkçesi ile Çağatay Türkçesi arasında bir geçiş özelliği taşımaktadır. Harezmi Türkçesi ile kaleme alınmış eserlerden günümüze çok azı ulaşmıştır. Günümüze ulaşan eserler 13. ve 14. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Harezmi Türkçesi eserlerinden olan Nehcü'l-Ferâdis Türk-İslam edebiyatında kırk hadis geleneğinin önemli eserlerinden olup öğretici, dini bir eserdir. Kerderli Mahmûd b. Ali tarafından 759 (1358) yılından önce kaleme alınmış olan eser dört bapta oluşmaktadır. 1. bapta Hz. Peygamber 2. bapta Hulefâ-i Râşidîn, ehl-i beyt ve dört imamın faziletleri 3. bapta Allah'ın hoşuna giden ameller. 4. bapta Allah'ın hoşuna gitmeyen ameller anlatılmaktadır. Her bapta on fasıl bulunmaktadır. Eserde hem Uygur hem de Arap alfabesinin yazım özellikleri görülmektedir. Eserin birçok nüshası bulunmaktadır. Bunlar içerisinde herhangi bir eksiği olmayan tam ve iyi bir yazma niteliği taşıyan nüsha İstanbul Süleymaniye Yeni Cami kütüphanesinde 879 numarada kayıtlı nüshadır (Sağol, 2004, s. 313).

Dili tüm yönleriyle ele alan dilbilimin önemli bir kolu anlambilimdir. Anlambilim, dili anlam değişimleri açısından da ele almaktadır. Anlam değişimleri ve anlam değişmelerinin nedenleri ile ilgili çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Aksan, kimi bilginlerin anlam değişimi olarak nitelendirilen olayların varlığını kabul etmediğini hatta anlam değişimi kavramının kullanımına karşı çıktığını belirtmektedir (Aksan, 2009, s. 211). Anlam değişmelerini; anlam iyileşmesi ve kötüleşmesi bağlamında ele alan Çolak, anlam iyileşmesi ve kötüleşmesi kavramlarının kullanılmasını doğru bulmamaktadır: “Dolayısıyla anlam iyileşmesi ya da kötüleşmesi, öznel yorumlara dayandığı için bir anlam değişmesi çeşidi olarak ele alınmamalı; bunlar anlam daralması, genişlemesi ya da başka anlama geçiş başlıkları altında değerlendirilmeli; kültürel, duygusal, çağrışımsal anlamların işlevi ise anlam değişmelerinde sosyopsikolojik, kültürel etkenler ve yönelimler gibi alt başlıklar altında incelenmelidir.” (Çolak, 2019, s. 926). Guiraud ise, anlam değişmelerini; tarihsel, dilsel, toplumsal, ruhsal nedenler ile dış ve iç nedenlere bağlamaktadır (Guiraud, 1999, s. 82).

Türkiyede dilbilim ve dolayısıyla anlam değişimleri üzerine yapılan çalışmalarda Doğan Aksan önemli bir yer tutar (Aksan, 1965, 1971). Hülya Arslan Erol tarafından yapılan *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine Anlam Değişimleri* (Erol, 2014) ise anlam değişmelerini tarihsel açıdan ele alan ilk ve en kapsamlı çalışmadır. Erol, bu çalışmasında Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişmelerini söz varlığı açısından incelemesinin yanı sıra eserin giriş kısmında anlam değişmelerini kavramsal çerçevede de ele almaktadır. Bu çalışmanın devamı olan bir inceleme de *Eski Oğuz Türkçesinden Türkiye Türkçesine Söz Varlığındaki Değişimler ve Anlam Olayları* (Atmaca, 2011) adlı doktora tezidir. Ayrıca *Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlüğe Göre Anlam Genişlemesine Uğramış Kelimeler* (Özavşar, 2013, 2017) ile *Kâmûs-ı Türkî'den Türkçe Sözlüğe Anlam Değişimleri- Eylemler* (Doğru, 2012, 2013) adlı çalışmalarda anlam değişimleri bir sözlüğe dayalı olarak incelenmiştir. Bu çalışmalar dışında anlam değişmelerini konu alan farklı çalışmalar da bulunmaktadır: (Bayraktar 2000, Sav 2003, Boz 2012, Özavşar 2009, Özavşar 2012, Cığa 2013, Dağ 2014, Sarı 2016, Solmaz 2016, Baran 2018, Kurukaya 2019).

Eser Kısaltmaları

BL: Bahşayış Lügati

KE: Kıyasü'l-Enbiyâ

KED: Kıyasü'l-Enbiyâ Dizini

KT: Kâmûs-ı Türkî

LC: Lügat-ı Cûdî

M: Marzubânnâme

MBTS: Misalli Büyük Türkçe Sözlük

ME: Mukaddimetü'l-Edeb

MM: Mu‘înü’l-Mürîd

NF: Nehcü’l-Ferâdis I. Metin, II. Tıpkıbasım

NFD: Nehcü’l-Ferâdis III Dizin-Sözlük

OT: Osmanlı Türkçesi Sözlüğü

SK: Sirâcü’l-Kulûb

SN: Süheyl ü Nev-bahâr

TAS: Tarama Sözlüğü

TS: Türkçe Sözlük

1. Anlam Değişmeleri

1.1. Anlam Değişmesi (Başka Anlama Geçiş)

Anlam değişmesi bir kelimenin daha önceden ifade ettiği, belirttiği anlamdan uzaklaşarak yeni bir anlamı karşılamasıdır (Korkmaz, 2010, s. 19). Aksan, anlam değişmesinin genellikle yakın anlamlı kelimeler arasında olduğunu belirtir: “Şurası kesindir ki değişik bilginlerce nasıl değerlendirilmiş olursa olsun, anlam değişmesi dendiği zaman göndergeyle sözcük, daha doğrusu gösterilenle gösteren arasında kurulmuş olan bir ilişkinin az çok değişmesi söz konusudur. Ancak bu değişme, genellikle birbiriyle bağlantılı, birbirine yakın kavramlar arasında olmaktadır (Aksan, 2009, s. 213). Aksan, Latincedeki *coxa* “balta” söcüğünün Fransızcada “cuisse” biçimini alırken anlamının da “kalça, but” olduğunu; Türkçedeki *üzmek* eyleminin Köktürk yazıtlarında “kırmak, kesmek” anlamında görüldüğünü ve bu anlamının yüzyıllarca geçerli olduğunu ifade etmektedir (Aksan, 2009, s. 215). Nehcü’l-Ferâdis’te tespit edilen anlam değişmesi (başka anlama geçiş) örnekleri şunlardır:

1.1.1. ata-

TS’de “Birini bir göreve getirmek, tayin etmek.” anlamlarında kullanılan kelime (TS, 2011, s. 180) NF’de şu şekilde geçmektedir:

“İblis ‘al’ning, atı ‘Azâzil erdi, ma‘şiyat sebebidin Hâk *tv* İblis at *atadı*.” (NF, 2004, s. 368/2).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “ad vermek, adlandırmak” anlamlarında kullanılan kelime KE’de “adlandırmak, ad vermek, adını anmak” (KED, 1997, s. 45), MM’de “adlandırmak” anlamıyla kullanılmıştır (MM, 2018, s. 201). Kelime ME’de “söylemek, söz vermek” anlamlarında kullanılırken “atan-” kelimesi ME’de “adlanmak” anlamıyla kullanılmıştır (ME, 2014, s. 100). Standart Türkiye Türkçesinde “ad vermek, adlandırmak” anlamlarında kullanılmayan kelime yaygın olarak “birini bir göreve getirmek, tayin etmek” anlamıyla kullanılmaktadır.

1.1.2. bay

TAS'da "1. Zengin, müstağni. 2. Ulu, kibar, asil. 3. Temiz." (TAS, 2009, s. 40) anlamlarıyla gösterilen kelime NF'de şu şekilde geçmektedir.

"Menim tokuz atamğa tegi eşraf turur hürmetlig taķı 'izzetlig baylar taķı mun'imler tururlar." (NF, 2004, s. 373/9). "Ėmdi bu oğlum kavî boldı, men za'if boldum taķı bu oğlum bay boldı, men derviş boldum." (NF, 2004, s. 286/5-6).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde "zengin" (NFD, 1998, s. 51) anlamında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 84) ve MM'de de (MM, 2018, s. 204) "zengin" anlamıyla kullanılmıştır. Kelime aynı zamanda Harezmi Türkçesi eserlerinde *bay bol*- "zengin olmak, zengin ve ihtiyaçsız olmak" (NF, 2004, s. 286/5-6) ve *bay kıl*- "zengin kılmak" (KE, 1997, 188r8) birleşik fiillerinde de geçmektedir.

Kelime standart Türkiye Türkçesinde; NF'de geçen "zengin" anlamında kullanılmayıp yaygın olarak "Erkeklerin ad veya soyadlarının önüne getirilen saygı sözü" (TS, 2011, s. 285) anlamında kullanılmaktadır.

1.1.3. bekle-

TAS'da "1. Saklamak, gizlemek, kapalı tutmak. 2. Korumak, esirgemek." (TAS, 2009, s. 41) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak. 2. Süre tanımak, acele etmemek. 3. Bir şeyi, bir kimseyi gözetmek, korumak, muhafaza etmek. 4. Ummak. 5. Karşılaşma ihtimali bulunmak. 6. Aramak, istemek. 7. Oyalanmak." (TS, 2011, s. 296) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de tek bir cümlede geçmektedir:

"Ey yārānlarım, bu 'ilm üküş rivāyatlar yād tutmak ermes, üküş hādīşlar *beklemek* ermes velikin bu 'ilm haķ te'ālāning nūri turur." (NF, 2004, s. 207/9-10).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede "hıfz etmek, ezberlemek" (NFD, 1998, s. 53) anlamıyla kullanılan kelime SK (SK, 2013, s. 62) ME (ME, 2014, s. 100) ve MM'de "korumak, muhafaza etmek" (MM, 2018, s. 204) anlamlarında kullanılmıştır. Harezmi Türkçesi eserlerinde yaygın olarak "korumak" anlamıyla kullanılan kelime NF'de "hıfz etmek, ezberlemek" (NFD, 1998, s. 53) anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi dönemi eseri olan Süheyl ü Nev-bahâr'da geçen aşağıdaki beyitte de kelime "korumak, muhafaza etmek" anlamıyla kullanılmıştır:

Çeri ili *beklemek* içün olur

Çü hāzır buhnmaya nişe gelür (SN, 1991, s. 936).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde "korumak, muhafaza etmek, hıfz etmek, ezberlemek" anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak "Bir iş oluncaya, biri gelinceye değin bir yerde kalmak, durmak." anlamlarında kullanılmaktadır.

1.1.4. bur(u)n

TS'de "1. Alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı. 2. Bazı şeylerin ön ve sivri bölümü. 3. Kibir, büyülenme. 4. Karanın, özellikle yüksek ve dağlık kıyılarda, türlü biçimlerde denize uzanmış bölümü." (TS, 2011, s. 416) anlamlarıyla gösterilen kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Ey karındaşım Abū Leheb, bu uyamız oğlu Muḥammedke Mekke halkı artuk zaḥmat tegrü başladılar. *Burun* karındaşımız oğlu Abū Ṭalibdin qorqar erdiler." (NF, 2004, s. 13/10-11) "Yā Resūlallāh, men *burun* kireyin, baqayın, ādamīni āzarlağan cānvarlar bolmasun tēp." (NF, 2004, s. 21/2-3).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde "önce" (NFD, 1998, s. 89) anlamında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 144), ME (ME, 2014, s.108) ve SK'de de (SK, 2013, s. 62) "önce" anlamıyla kullanılmıştır. Kelime NF ve KE'de geçen "burunrak" kelimesinde de "en öndeki, en önceki" anlamlarında kullanılmıştır (NF, 2004, s. 66/6; KE, 74r/8). Standart Türkiye Türkçesinde "önce" anlamıyla kullanılmayan kelime yaygın olarak "Alınla üst dudak arasında bulunan, çıkıntılı, iki delikli koklama ve solunum organı." anlamında kullanılmaktadır.

1.1.5. cenāze

OTS'de "Kefenlenmiş tabuta yatırılmış ölü" (OT, 2006, s. 244) anlamıyla gösterilen Arapça kökenli kelime TS'de "1. Kefenlenip tabuta konmuş, gömülmeye hazırlanmış insan ölüsü. 2. Ölü, ölmüş kimse. 3. Cenaze töreni." (TS, 2011, s. 452) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Cümle şahābalar birle keldiler erse, Ḥasan Ḥüseyn yığlayu 'Alining ādakingā tüştiler erse, cümle şahābalar yığlaştılar. Peygāambar 'as'dın bizke yādgar erdi, tēp yığlayur erdiler. Andın song yuvdılar taqı *cenāzā*қа қoydılar." (NF, 2004, s. 167/17; 168/1-2).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede "tabut" (NFD, 1998, s. 94) anlamıyla kullanılan kelime KE'de "cenāze" anlamıyla kullanılmıştır (KED, 1997, s. 152). Kelimeye SK, ME ve Mu'īnū'l-Mürīd'de rastlanmamıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde "tabut" anlamıyla kullanılmayıp yaygın olarak "Gömülmek üzere hazırlanmış ceset, ölü, mevta." anlamında kullanılmaktadır.

1.1.6. çak-

Kelime TAS'da "1. İyice anlatmak, bildirmek, tanıtmak, ifşa etmek. 2. Kovlamak, gamzetmek, jurnal etmek" (TAS, 2009, s. 61) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Men aydım: Yā Cebre'īl, bu ne qavm tururlar? tēdim erse, [Cebre'īl 'as aydı]: Bu qavmlar gāmmāz tururlar, taqı musulmānlarını zālimlerқа çakarlar. Ol zālimler ol Musulmānlarınḡ mällarını alurlar, 'azāb u 'uqūbat kıılurlar" (NF, 2004, s. 67/8-9).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde “gammazlık etmek” (NFD, 1998, s. 100) anlamıyla kullanılan kelime KE, SK, ME ve MM'de geçmemektedir.

Standart Türkiye Türkçesinde “gammazlık etmek” anlamıyla kullanılmayan kelime TAS'da birinci anlam olarak gösterilen “İyice anlatmak, bildirmek, tanıtmak, ifşa etmek” (TAS, 2009, s. 61) anlamı ile argoda kullanılmaktadır.

1.1.7. endām

BL'de “El ve ayak gibi organlar” (BL, 2017, s. 138) anlamıyla gösterilen Farsça kökenli kelime OTS'de “1. Ten, beden, vücut, organ. 2. Boy, kad, kamet” (OT, 2006, s. 403), TS'de “Vücut, beden, boy bos. ” (TS, 2011, s. 798) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Kaçan kim aning āvāzi kulağımğa kirdi erse, cümle *endām*larım titreyü başladı.” (NF, 2004, s. 88/6-7) “Bir kimerse namāz içinde meḥāsini birle oynayur erken Peygāmbār ‘as anı kördi, taḳı aydı: Eger bu kimersening kōngli alçaklık kılmış bolsa, erdi, *endām*ları taḳı alçaklık kılgay erdi.” (NF, 2004, s. 247/11-12-13).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde “beden uzuvları” (NFD, 1998, s. 115), anlamında kullanılan kelime KE'de “vücutun bir parçası; vücut, beden, ten” (KED, 1997, s. 190), SK'de “ten, beden, vücut” (SK, 2013, s. 72), ME'de “uzuv, boğum, mafsāl” (ME, 2014, s.119) anlamlarında kullanılmıştır. MM'de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “beden uzuvları” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “beden, vücut” anlamında kullanılmaktadır.

1.1.8. ertele-

TAS'da “Sabahlamak, geceyi arkada bırakmak.” (TAS, 2009, s. 129) anlamlarıyla gösterilen kelime *17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığında* “uzağa salmak, uzatmak, ferdāye salmak, ‘avk u te’hîr etmek” (Tulum, 2011, s. 681) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Yā ‘Āmir, bu kün neteg *erteleding*? Tēdi erse, ‘Āmir aydı: Üküş yazuk birle *erteledim*; uzaḳ umiñ birle *erteledim*. Bu kün erte nefsumke aydım.” (NF, 2004, s. 147/3-4) “Kayu mu’min ve muvaḥḥid *ertelese* taḳı aning ḳaḳḳusınıñ uluḡraḳı dünyā ḳaḳḳusu bolsa ol mu’minning Hāḳ Te’ālā ḥazratında hēç ḥurmeti taḳı ‘izzeti bolmaḡay.” (NF, 2004, s. 390/13-14).

Kelime NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde “sabahlamak, geceyi geçirmek” (NFD, 1998, s. 136) anlamlarında kullanılmıştır. KE (KED, 1997, s. 210), SK (SK, 2013, s. 72), ME (ME, 2014, s.120) ve MM'de (MM, 2018, s. 217) “erte” kelimesi “sabah” anlamında kullanılmıştır. Arslan Erol, kelimenin Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine geçişinde hem anlam genişlemesine uğradığını hem de zıt anlama geçtiğini ifade etmektedir (Arslan Erol, 2014, s. 274). *17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlığından* (Tulum, 2011, s. 681) kelimenin bu dönemde “sabahlamak, geceyi geçirmek” anlamından ziyade “ertelemek, tehir etmek” anlamında kullanıldığı

anlaşılmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde “sabahlamak, geceyi geçirmek” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “sonraya bırakmak, tehir etmek, tecil etmek, talik etmek” (TS, 2011, s. 813) anlamlarında kullanılmaktadır.

1.1.9. imāme

OTS’de “Tespihlerin baş tarafına geçirilen uzunca parça. 2. Fes, arakiye ve taç üzerine sarılan sarığa verilen ad.” (OT, 2006, s. 731) anlamlarıyla gösterilen Arapça kökenli kelime TS’de “Tespihlerin baş tarafına geçirilen uzunca parça.” (TS, 2011, s. 1181) anlamıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Ey yārānlarım, kayu birinġiz bu ‘Arābīkā ‘imāmā bërse, men oġ bolayın kim Hāķ tvt ol kimerseke uçtmaġ tācını başınġa ķoysun, tēdi erse ‘Alī razhu başındın ‘imāmāsını ķēterdi taķı ol ‘Arābīķa keydürdi.” (NF, 2004, s. 162/15-16-17).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “sarık” (NFD, 1998, s. 185) anlamıyla kullanılan kelime KE’de “başa sarılan sarık, tolga, miġfer” (KED, 1997, s. 267), ME’de “sarık” (ME, 2014, s.130) anlamında kullanılmıştır. SK ve MM’de örneklerine rastlanmayan kelime standart Türkiye Türkçesinde “sarık” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Tespihlerin baş tarafına geçirilen uzunca parça” anlamında kullanılmaktadır. Bayraktar ve Daġdeviren, kelimenin Bulgarcaya geçtiġinde anlam deġişimine uğradıġını ifade edip kelimenin “tespihlerin baş tarafına takılan uzunca parça” anlamında deġil de “sigaralığın aġız kısmı” anlamında kullanıldığını belirtir (Bayraktar ve Daġdeviren, 2015, s. 9).

1.1.10. ķat-

TAS’da “sabretmek, beklemek” (TAS, 2009, s. 142) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini deġiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek, karıştırmak. 2. Bir araya getirmek. 3. Birlikte göndermek. 4. Döllenmeyi sağlamak için erkek hayvanı dişinin yanına salmak” (TS, 2011, s. 1353) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Siz Peyġāambar yerinde olturdunġiz, kerek kim Peyġāambar ‘as yüzükini ēlingizke ķatsanġiz tēdiler erse, Abū Bekr taķı teberrük tuta ēlinge ķatı.” (NF, 2004, s. 78/1-2) “Baķar-men emīre’l-mu’mināna ‘Alī razhu ķarşu keldi taķı öz ēlgidin yüzükini ķıķardı taķı benim ēlġimke ķatı.” (NF, 2004, s. 202/14-15).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “takmak” (NFD, 1998, s. 205) anlamıyla kullanılan kelime ME’de de “takmak” anlamıyla kullanılmıştır (ME, 2014, s.108). SK’de geçmeyen kelime KE’de (KED, 1997, s. 333) ve MM’de (MM, 2018, s. 228) standart Türkiye Türkçesinde yaygın olarak kullanılan “Bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini deġiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek” anlamında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “takmak” anlamıyla kullanılmamaktadır.

1.1.11. keydür-

TS'de [giydir-] “1. Giyme işini yaptırmak. 2. mec. Ağır sözler söylemek, hakaret etmek.” (TS, 2011, s. 949) anlamlarıyla gösterilen kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Peygâmbar ‘as anlarğa aydı: Kesrining sarâyı ileginde bir uluğ tāk bar erdi. Ol tāk asrasında taht kılıp ol taht üzesinde Kesri oturup erdi. Ol tākın bir uluğ tâcnı asıp başını kötrü bilmegeni için başı üzesinde *keydürüp* turur erken nâgâh bu tāk êkki pâra bolup yıkıldı.” (NF, 2004, s. 82/2-5).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede “takmak” (NFD, 1998, s. 223) anlamında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 331), ME (ME, 2014, s.140) ve MM'de (MM, 2018, s. 230) “giydirmek” anlamında kullanılmıştır. SK'de örneğine rastlanmayan kelime standart Türkiye Türkçesinde “takmak” anlamıyla kullanılmamaktadır.

1.1.12. muşalla

Arapça kökenli kelime OTS'de “1. Namaz kılmaya elverişli açık yer, namazgâh. 2. Cami civarında cenaze namazı kılmak için yapılan yer.” (OT, 2006, s. 1136) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Yatsıg namâzını kılmışdın song ewingē keldi. Yana bir kıta âbdast kıldı taqı *muşallâ* üzesinde örü turdı.” (NF, 2004, s. 317/2) “Özi yatsıg namâzıdın keldi taqı *muşallâ* üze tikildi, şehir vaqtınga tegi heç âvâz kılmadı.” (NF, 2004, s. 317/7-8).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde “seccâde” (NFD, 1998, s. 299) anlamında kullanılan kelime KE'de “cenazenin konulduğu taş” (KED, 1997, s. 450) anlamında kullanılmıştır. Kelime NF'de standart Türkiye Türkçesindeki yaygın kullanımıyla “musalla yay-” (NF, 2004, s. 221/13) birleşik fiilinde geçmektedir. SK, ME ve MM'de geçmeyen kelime Türkiye Türkçesinde “seccade” anlamında kullanılmayıp “Cami civarında cenaze namazı kılmak için yapılan yer” anlamında kullanılmaktadır.

1.1.13. tabânça

TS'de “1. Kısa, hafif, cepte veya belde taşınan ateşli silah, 2. Boyacılıkta kullanılan, basınçlı hava yardımıyla boya püskürtmeye yarayan araç.” (TS, 2011, s. 2237) anlamlarıyla gösterilen kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Yüsuf taqı Şem'ün kıatıngâ bardı erse, Şem'ün taqı bir *tabânça* urdı. Yüsuf yıkıldı taqı yüzi yerke tegdi, taqı yüzi kıanadı” (NF, 2004, s. 354/16-17).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede “tokat” (NFD, 1998, s. 392) anlamında kullanılan kelime KE, SK, ME ve MM'de geçmemektedir. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “tokat” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Kısa, hafif, cepte veya belde taşınan ateşli silah.” anlamında kullanılmaktadır.

1.1.14. tahta

OTS'de "1. Dilim dilim biçilmiş ağaç; döşeme veya kaplama yapmaya yarayan kereste. 2. Ağaç kereste, haşeb. 3. Levha, safha. 4. Ağaçtan, keresteden yapılan." (OT, 2006, s. 1616) anlamlarıyla gösterilen Farsça kökenli kelime, TS'de "1. Çeşitli işlerde kullanılmak üzere düz, enlice, uzun ve az kalın biçimde işlenmiş ağaç parçası. 2. sıfat. Bu ağaçtan yapılmış. 3. Bu malzemeden oluşmuş yüzey, döşeme, ağaç. 4. Sebze bahçelerinde ayrılan küçük yer. 5. Kara tahta. 6. Çimlenen tohumlar için bahçede hazırlanan uzun tarh." (TS, 2011, s. 2245) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Hağ *tv*t kudratı birle İsmâ' ilning boğzı üzesinde bağırdın *tahta* yaratmış erdi. Bu bıcağ ol bağır *tahta* üze teğ erdi, boğzına tegmez erdi." (NF, 2004, s. 215/15-16) "Kayu mu 'min ve muvaħhidning kızıl altını bolsa yâ tağı kümüşi bolsa tağı zekâtını edâ kılmasa, kıyâmat kün bolsa *avş* ol altını tağı kümüşni *tahta* kılgaylar tağı tamuğ otına kızdurup bu zekât bérmenlerin alınığa tağı yanlarına tağı arğalarına başğaylar." (NF, 2004, s. 250/7-8-9-10).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede "levha" (NFD, 1998, s. 394) anlamıyla kullanılan kelime KE'de "levha; tahta, kereste" (KED, 1997, s. 589) anlamında kullanılmıştır. Ayrıca NF'de "levha haline getirmek" anlamında "tahta kıl-" (NF, 2004, s. 250/9) birleşik fiili de geçmektedir. SK, ME ve MM'de yer almayan kelime standart Türkiye Türkçesinde "levha" anlamıyla kullanılmayıp yaygın olarak "Dilim dilim biçilmiş ağaç; döşeme veya kaplama yapmaya yarayan kereste" anlamında kullanılmaktadır.

1.1.15. tart-

TAS'da "çekmek" (TAS, 2009, s. 73) anlamıyla gösterilen kelime TS'de "1. Bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak. 2. Bir şeyi avuç içinde sallayarak ağırlığını kestirmeye çalışmak. 3. Binek hayvanlarının dizginlerini çekmek. 4. Bir şeyin bütün sonuçlarını düşünmek, hesap etmek. 5. Dikkatle incelemek, değer biçmek." (TS, 2011, s. 2273) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Men, bu kège tağı Hağ rizâsı için bu etmekni ol esirke bérür-men tağı açlık zaħmatını bu kège tağı *tartar*-men." (NF, 2004, s. 142/6).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede "tahammül etmek" (NFD, 1998, s. 405) anlamında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 600) ve ME'de (ME, 2014, s. 183) de bu anlamda kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde "tahammül etmek" anlamında kullanılmayıp yaygın olarak "Bir şeyin birim cinsten ağırlığını bulmak" anlamında kullanılmaktadır.

1.1.16. tedârük

OTS'de "Araştırıp bulma, elde edip hazır bulundurma" (OT, 2006, s. 1659) anlamıyla gösterilen kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Bir kün taḫībka taḫī aḫvālını beyān kıldı, taḫī meblağ māl va‘ da kıldı, eger bu işke *tedārūk* ḫāşil kılsanğ, tēdi erse taḫīb aydı kim barmağ kerek, taḫī tamarını tutmağ kerek andın song *tedārūk* istemek kerek.” (NF, 2004, s. 233/8-9-10) “Ādam peygāmbar kaçğurdu taḫī aydı. Ėmdi bu ölümke hēç *tedārūk* bar mu? tēdi erse, İblis aydı” (NF, 2004, s. 280/17; s. 281/1).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “çözüm yolu, çare” (NFD, 1998, s. 416) anlamlarında kullanılan kelime ME’de (ME, 2014, s.184) “araştırıp bulma” anlamında kullanılmıştır. Kelime KE, SK ve MM’de geçmemektedir. Standart Türkiye Türkçesinde “çözüm yolu, çare” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “Araştırıp bulma, elde edip hazır bulundurma” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.1.17. tuzluğ

TS’de “1. İçine tuz konulan kap. 2. Atlarda gözün üstündeki, insanlarda köprücük kemiğinin ardındaki çukur yer. 3. Otlayan hayvanların tuz gereksinimini karşılamak üzere, öğütülmüş kaya tuzlarının, yağmurdan korunmasını ve hayvanların rahatça yararlanmasını sağlayan üstü kapalı yer.” (TS, 2011, s. 2396) anlamlarıyla gösterilen kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Ey ḫalāyıklar, ḫamuğ bilür-siz kim Peyğāmbar ‘as dünyāni cem‘ kılmadı, ağ etmedin toya yemedi, sufrasında ėkki türlüğ ta‘ ām yemedi hem ėkki türlüğ *tuzluğ* taḫī kılmadı” (NF, 2004, s. 108/13-14-15).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede ve ME’de (ME, 2014, s.191) “ekmek katığı” (NFD, 1998, s. 440), KE’de “güzel, tatlı, sevimli” (KED, 1997, s. 657) anlamlarında kullanılan kelime SK ve MM’de geçmemektedir. KE’de “tuzluğrak” kelimesi “daha güzel, daha sevimli” (KE 207r/121) anlamında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “ekmek katığı; güzel, tatlı sevimli” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “ İçine tuz konulan kap” anlamında kullanılmaktadır.

1.1.18. uzat-

TAS’da “uzaklaştırmak” (TAS, 2009, s. 234) anlamıyla gösterilen kelime, TS’de “1. Uzamasına sebep olmak, uzamasını sağlamak. 2. Baş, kolları veya bacakları bir yere yöneltmek. 3. Bir şeyi vermek için birine yöneltmek. 4. Germek. 5. Konuşmayı, tartışmayı sürdürmek. 6. Vermek, göndermek. 7. Süreyi artırmak, temdit etmek.” (TS, 2011, s. 2435) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Eger men imān keltürsem, cümle ḫalāyık ğavğa kılıp mēni helāk kılgaylar, tēdi, taḫī Dihyeke üküş māl bērdi taḫī ‘özürler kıldı taḫī *uzatı*.” (NF, 2004, s. 81/6-7).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede TAS’da ve TS’deki kullanımından farklı olarak “uğurlamak, yolcu etmek” (NFD, 1998, s. 451) anlamıyla kullanılan kelime KE’de de (KED, 1997, s. 676) bu anlamıyla kullanılmıştır. Kelime SK, ME ve MM’de geçmemektedir. Standart Türkiye Türkçesinde “uğurlamak, yolcu etmek” anlamında

kullanılmayan kelime yaygın olarak “uzamasına sebep olmak, uzamasını sağlamak” anlamıyla kullanılmaktadır.

1.1.19. zehir

TS’de “1. Organizmaya girdiğinde kimyasal etkisiyle fizyolojik görevleri bozan ve miktarına göre canlıyı öldürebilen madde, ağ, sem. 2. isim, mecaz Büyük üzüntü, acı, keder, sıkıntı.” (TS, 2011, s. 2648) anlamlarıyla gösterilen kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Kaçan kim Peygâmbar ‘as tenini açtı erse, ‘Ukâşe razhu kâmcını bıraktı tağı Peygâmbar ‘as’nunġ mübârek teninġe yüzini, közini, elġini sürtti tağı aydı kim: Yâ Resûlallâh, benim ne *zehrim* bolġay kim sizni urmaġğa?” (NF, 2004, s. 86/14-15-16).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “öfke” (NFD, 1998, s. 498) anlamında kullanılan kelime MM’de “aġu, zehir” (MM, 2018, s. 274) anlamında kullanılmıştır. Kelime SK ve ME’de geçmemektedir. Standart Türkiye Türkçesinde “öfke” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “aġu, zehir” anlamında kullanılmaktadır.

1.2. Anlam Daralması

Karaaġaç, anlam daralmasını “Sözün kavram ve anlam kapsamı bakımından bir daralmaya uğrayarak, eskiden anlattığı şeyin ancak bir bölümünü, bir türünü anlatır duruma gelmesi; bir sözün genel bir anlamdan özel bir anlama, geniş bir anlamdan daha dar bir anlama geçişi” (2013, s. 128) olarak tanımlarken Traugott, anlam daralmasını “daha genel bir kavramı karşılayan bir anlamın daha özel bir anlamı karşılar hâle gelmesi” (2006, s. 125) olarak tanımlar. Anlam daralması pek çok dilde görülen bir durumdur. “Örneġin, Almanda eskiden her çeşit hareket etmeyi gösteren, gitmek anlamına gelen *fahren* sözcüğü bugün yalnızca, bir araçla gitmeyi ve bir taşıma aracı kullanmayı anlatır; eġer yürüyerek gitmek söz konusu ise *gehen* eylemi kullanılır. İngilizcede eskiden yüklenici (müteahhit) demek olan *undertaker* sözcüğü de böylece, anlam bakımından daralarak bugün yalnız *cenaze işlerini yüklenen (cenaze kaldırma yüklenicisi)* yerine kullanılmaktadır (İşisaġ, 2017, s. 197)” Bayraktar ve Daġdeviren, TS’deki “kadaş: aynı ailenin üyesi; komşu, arkadaş, akraba” anlamındaki kelimenin Bulgarcada “kâda: abla, yaşlı kız kardeş” anlamında kullanılıp anlam daralmasına uğradığını belirtmekteledir (Bayraktar ve Daġdeviren, 2015, s. 10). NF’de tespit edilen anlam daralması örnekleri şunlardır:

1.2.1. aġtar-

TAS’da [aġtarmak, aġdarmak, aġtarmak, aġdarmak] “1. Yere yıkmak, devirmek, alt etmek, yenmek, 2. Altını üstüne getirmek” (TAS, 2009, s. 18) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Bir şeyi bir yerden, bir kaptan başka bir yere veya kaba geçirmek.” anlamı dâhil olmak üzere on üç anlamda kullanılmıştır (TS, 2011, s. 77). Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Muhammed aydı: *Ḳatınġda bitig barmu? tedi erse: Bitigim yok, tedi. Muhammed aydı: Aḫtarinġ, munda bitig bolġay, tedi erse, aḫtardılar, heç bitig tapmadılar.*” (NF, 2004, s. 133/12-13) “Tüşüm bolur, ġüristānġa barur-men taġı Peyġambar ‘as’nung ravzasını *aḫtarur-men taġı sünġüklerini çıkarur-men.*” (NF, 2004, s. 191/16).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerin ilkinde “(üstünü başını) aramak” ikincisinde “kazmak, kazımak” (NFD, 1998, s. 10) anlamlarında kullanılan kelime KE’de “alt üst etmek, arayıp taramak” (KED, 1997, s. 13) anlamlarında kullanılmıştır. SK, ME ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “(üstünü başını) aramak, kazmak, kazımak” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “Bir şeyi bir yerden, bir kaptan başka bir yere veya kaba geçirmek” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.2. alçak

TAS’da “mütevazı, yavaş, sakin.” (TAS, 2009, s. 19) anlamlarıyla gösterilen kelime BL’de “aşağı, yüksek olamayan, alçaklık” (BL, 2017, s. 116); TS’de “1. Yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı. 2. Aşağıda olan, yüksek olmayan (yer). 3. Kısa (boy). 4. Bile bile en kötü, en ahlaksızca davranışlarda bulunan, aşağılık, soysuz, namert, rezil, hain” (TS, 2011, s. 86) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Yana aydı kim: ‘*Āḳilniġ hemişe nefsi alçak bolur taġı ‘amal kıılır bolsa, āḫiratı üçün ‘amal kıılġan bolur taġı āḫirat üçün kıılır.*” (NF, 2004, s. 423/7-8) “Peyġambar tēp yıġlar erdi. Ey *alçak* Peyġambar, ey ḫalim Peyġambar! tēp yıġlasa şahābalar bodasındın ađrılġan tēwe tēġ inġreşür erdiler.” (NF, 2004, s. 91/6-7).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “mütevazı, sakin” (NFD, 1998, s. 10) anlamlarında kullanılan kelime ME’de “bayağı” (ME, 2014, s.85) anlamıyla kullanılmıştır. ME’de “alçaklık” kelimesi “uysallık” anlamında kullanılmıştır (ME, 2014, s. 86). NF’de *alçaklık kııl-* “alçakgönüllülük göstermek, tevazuda bulunmak” (NF, 2004, s. 248/8) anlamında kullanılmıştır. KE, SK ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “mütevazı, sakin, uysal” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Yerden uzaklığı az olan, yüksek karşıtı” ve sıfat olarak “Bile bile en kötü, en ahlaksızca davranışlarda bulunan, aşağılık, soysuz, namert, rezil, hain.” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2.3. bas-

TAS’da “1. Alt etmek, yenmek. 2. Bastırmak, kapatmak. 3. Teskin etmek. 4. Üstüne oturmak, altına almak. 5. Atmak, savurmak, yağdırmak. 6. Kaplamak, bürümek. 7. Koyup bastırmak” (TAS, 2009, s. 37) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de yaygın olarak kullanılan “1. Vücudun ağırlığını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak.” anlamı dâhil olmak üzere on üç anlamda gösterilmiştir (TS, 2011, s. 262). Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Andın song̃ bu ‘ābid aytur: Ey şeyh, maña aytu bērgil kim ne sebebdin erdi kim men sēni ol nevbet *bastım* taķı saña ġalaba kıldım taķı bu nevbet sen meni *bastıng̃* taķı maña ġalaba kıldıng̃ tēdi erse, İblis aydı.” (NF, 2004, s. 411/5-6) “Haķ rizāsı üçün bolmadı erse, men saña ġālib boldum taķı sēni *bastım*, tēp aydı.” (NF, 2004, s. 411/9-10).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “yenmek, alt etmek, dōġüşte galip gelmek” (NFD, 1998, s. 49) anlamlarında kullanılan kelime KE’de “basmak, baskın yapmak, maġlup etmek” (KED, 1997, s. 79), SK’de “basmak, yenmek, alt etmek” (SK, 2013, s. 62), ME (ME, 2014, s. 98) ve MM’de (MM, 2018, s. 204) “basmak” anlamlarıyla kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “yenmek, alt etmek, dōġüşte galip gelmek” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “Vücutun aġırlıġını verecek bir biçimde ayak tabanını bir yere veya bir şeyin üzerine koymak” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.4. cezā

17. Yüzyıl Türkçesi Söz Varlıġında “ücret, bedel, sezā, sevāb, müjd, ta‘ viz, bedel, ücret, mükāfat, mukābele, mücāzāt” (Tulum, 2011, s. 496) anlamlarıyla gösterilen Arapça kökenli kelime LC’de’de “Suç sahibine verilen terbiye, çektirilen eziyet” (LC, 2006, s. 63) anlamıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Biz cümle sizdin hoşnūd biz. Haķ te‘ālā sizke ġayr *cezā* bērsün tēdiler. Andın songra Peyġambar ‘as aydı.” (NF, 2004, s. 85/14) “Ol ananġ sēni tuġurmiřda bir tolġaġ zaġmatı taķı meřaķķatı kim ananġka tegdi, bu ġec kıldurġanınġ ol bir tolġaġ zaġmatıngā *cezā* ermes, tēp aydı.” (NF, 2004, s. 287/2-3).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “mükāfat, iyi karşılık” (NFD, 1998, s. 95) anlamında kullanılan kelime KE’de “karşılık” (KED, 1997, s. 154), MM’de “iyi ve kötülük karřılıġı, karşılık” (MM, 2018, s. 213) anlamlarında kullanılmaktadır. Kelime SK ve ME’de geçmemektedir. Eski Anadolu Türkçesi eseri olan Süheyl ü Nevbahār’da da kelime “karşılık” anlamıyla kullanılmıştır:

Bugün neyler ise yarın göre ol

Cezāsını giricegez ġūra ol (SN, 1991, s. 258).

Saġa işbu sāt vireydüm *cezā*

Yad il içdür ne diyeler bize (SN, 1991, s. 290).

Standart Türkiye Türkçesinde “mükāfat, iyi karşılık” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “kötü karşılık” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.5. cüft

Kāmūs-ı Türkî’de “1. Bir takım teşkil eden iki şey, zev, ift. 2. Bir ift yani bir takım teşkil eden iki tekin beheri, eř. 3. Sapan çeken iki öküz takımı, kořu. 4. Bir erkek

ile bir dişinin teşkil ettikleri takım, zevceyn” (KT, 2010, s. 211) anlamlarıyla gösterilen Farsça kökenli kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Peygâmbar ‘as’dın destür tilegil, bizler taķı Peygâmbar ‘as’nunġ mübârek cemâlini körelinġ taķı *cüflerimiz* bey‘ et bêrmîş tēg bizler taķı bey‘ et bêrelinġ tediler.” (NF, 2004, s. 25/17; s. 26/1) “Bu aĥvâlnı kördüm erse, könglüm ĥasta ve bezmân boldı. Keldim, *cüflümke* aydım: Ey *cüflüm*, Peygâmbar ‘as’nı bu aĥvâl üze kördüm.” (NF, 2004, s. 28/8-9).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “eş, karı kocadan biri” (NFD, 1998, s. 96) anlamıyla kullanılan kelime KE’de “çift, eş” (KED, 1997, s. 154), SK’de “eş” (SK, 2013, s. 67), ME’de “çift, iki tane, eş” (ME, 2014, s.109), MM’de “çift” (MM, 2018, s. 213) anlamında kullanılmıştır. NF’de (NF, 2004, s. 5/6) ve KE’de (KE, 1997, 91r6) geçen *cüfl bol-* “eş olmak” birleşik fiillerinde kelime “eş” anlamında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “eş, karı kocadan biri” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Bir erkek ve bir dişiden oluşan iki eş” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.6. dēv

OTS’de “şeytan, cin, ifrit” (OTS, 2006, s. 339) anlamlarıyla gösterilen Farsça kökenli kelime TS’de “1. Korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal yaratıcı. 2. Olağanüstü irilikte olan. 3. Çok büyük, çok önemli.” anlamlarıyla gösterilmiştir (TS, 2011, s. 644).

“İblis ‘al daryâ kırığınġa kelip kaķıġ âvâz birle çaķırdı erse, cümle şeyfânlar taķı *dēvler* taķı periler cem‘ boldılar.” (NF, 2004, s. 329/7-8).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “cin” (NFD, 1998, s. 109) anlamında kullanılan kelime KE, SK, ME ve MM’de geçmemektedir. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “şeytan, cin” anlamıyla kullanılmayıp yaygın olarak “Korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal yaratıcı” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.7. eren

TAS’da “1. Erkek. 2. Kahraman, yiğit 3. Erler, yiğitler, kahramanlar. 4. Allah’a ermiş kimse. 5. Rical, tecrübeli, akıllı kimseler.” (TAS, 2009, s. 96) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Ermiş. 2. Olağanüstü sezgileriyle birtakım gerçekleri gördüğüne inanılan kimse.” (TS, 2011, s. 806) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Peygâmbar ‘as şaĥâbalarķa buyurdı, cümlesini cem‘ kıldılar taķı ĥisâb kıldılar: Altı minġ *erenleri* ĥatunları birle, oġul kızları birle taķı on bêş minġ tēwe erdi.” (NF, 2004, s. 75/3-4) “Avval ĥatunlardın musulmân bolġan Ĥadîca erdi razhâ taķı oġlanlardın avval musulmân bolġan ‘Alî erdi razhu; taķı *erenler*din avval Musulmân bolġan Abû Bekr erdi razhu, kullardın avval musulmân bolġan Zeyd erdi.” (NF, 2004, s. 5/14-15-16) “Kaķan erse, ol dervîş *erenler*din, Ĥaķ Te‘ âlâninġ velileridin ermiş. Ĥaķ Te‘ âlâ birle meşġul ermiş.” (NF, 2004, s. 432/8-9) “Yana Peygâmbar ‘as aydı: Ey

za'ifalar, *erenlerin* ğiz mällarınđ oğurlamağay-siz, tağı zinā kıılmağay-siz, tağı oğlanların ğiznı öltürmeğey-siz.” (NF, 2004, s. 26/13-14).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde sırasıyla “asker, erkek, kişi, koca” (NFD, 1998, s. 135) anlamlarında kullanılan kelime KE’de “erkek, insan, insanlar” (KED, 1997, s. 208), SK’de “erkek yiğit” (SK, 2013, s. 72), ME’de “kişi, insan” (ME, 2014, s.120), MM’de (I) ermiş, eren (II) erkek (MM, 2018, s. 217) anlamlarında kullanılmıştır.

Süheyl ü Nev-bahâr’da kelime “yiğit, kahraman, savaşçı” anlamıyla kullanılmıştır:

Bu tozup iren *erene* kim tura

Bu toz tozumuz tîz göge şavura (SN, 1991, s. 2548).

Savaş oldu ol gün giceye degin

Hiç aldurmadı key *erenler* ögin (SN, 1991, s. 2584).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “asker, erkek, kişi, koca” anlamlarında kullanılmayıp Harezmi Türkçesi eserlerinden MM’de standart Türkiye Türkçesindeki kullanımı olan “ermiş” anlamında kullanılmıştır.

1.2.8. fâhiş

Arapça kökenli kelime Kâmûs-ı Türkî’de “1. Ahlâka mugayir, edep ve terbiyeye münâfi. 2. Büsbütün yolsuz hadd-i i’tidâli tecavüz eden, ifrat derecede çirkin ve lâyiksiz. 3. Mübâlağalı, bi-insâfâne (KT, 2010, s. 326) anlamlarıyla gösterilmiş olup TS’de “1. Ölçüyü aşan, aşırı, çok fazla. 2. sıfat, eskimiş. Ahlaka ve törelere uygun olmayan” (TS, 2011, s. 846) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Sen Musulmânlar mu ’azzini bolğay-sen, mununğ teg *fâhiş* işke kâşd kılgaysen.” (NF, 2004, s. 364/12-13).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “ahlaka aykırı, ahlaka uygun olmayan” anlamlarıyla gösterilen kelime ME’de “fazla, aşırı” (ME, 2014, s.122) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime KE, SK ve MM’de geçmemektedir. ME’de standart Türkiye Türkçesinde kullanılan “aşırı, ölçü dışı, çok fazla, insafsız derecede fazla” (TS, 2011, s. 846) anlamlarıyla kullanılan kelime NF’de geçen “ahlaka aykırı, ahlaka uygun olmayan” anlamlarıyla standart Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır.

1.2.9. fâhişe

Arapça kökenli kelime KT’de “1. Ahlâk ve edebe mugayir fiil ve hareket ve alehusus zina, rezalet. 2. Zâniye, kahpe, orospu” (KT, 2010, s. 326) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Kim saçını satgın almıştı bar kim sendin algaylar. Seni *fâhişa* kıldı tağı saçın kesti[ler] tēp aydılar” (NF, 2004, s. 333/1) “Tağı yeti kün tağı yeti sâ‘at sökellik birle mubtalâ bolmışta hēç kadğurmadı, velikin hatunı bu *fâhişa* işni kıldı tēp eşitti erse, bu işke katıg kadğurdı.” (NF, 2004, s. 332/13).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “ayıp, günah; ayıp, günah işleyen kişi” (NFD, 1998, s. 144) anlamında kullanılan kelime KE’de “zina; akıl ve mantığın kabul edemeyeceği iş” (KED, 1997, s. 220) anlamında kullanılmıştır. Kelime ME, SK ve MM’de geçmemektedir. Standart Türkiye Türkçesinde “1. Ahlâk ve edebe mugayir fiil ve hareket ve alehusus zina, rezalet” (KT, 2010, s. 326) anlamlarıyla kullanılmayan kelime yaygın olarak TS’de gösterilen “hayat kadını” (TS, 2011, s. 846) anlamında kullanılmaktadır.

1.2.10. *hasta*

BL’de “Hasta, yaralı, ağrılı” (BL, 2017, s. 147) anlamlarıyla gösterilen Farsça kökenli kelime OTS’de “1. Hasta, sayrı, rahatsız. 2. Zavallı, aciz, gönlü kırık, çaresiz.” (OTS, 2006, s. 593); TS’de “1. Hastalık, kaza veya yaralanma dolayısıyla fizik veya ruh sağlığı bozulmuş ve tedavi edilmesi gereken kimse, rahatsız. 2. Aşırı düşkün, tutkun. 3. Parasız, züğürt. 4. Zihinsel yetenekleri bozulmuş olan.” (TS, 2011, s. 1055) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Yâ Muhammed, men atam ‘Abdu’l-Muṭṭalib dîni üze öler-men tēdi erse, (6) hâṭırı *hasta* u bezmân boldı erse, âyat nazil boldı.” (NF, 2004, s. 6/5-6) “Bağtım, Peygâmbar ‘as mübârek ḫarınğa taş bağamış açlık sebebidin. Bu aḫvâlnı kördüm erse, könglüm *hasta* ve bezmân boldı.” (NF, 2004, s. 28/8-9).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “(gönli) incinmiş, kırılmış” (NFD, 1998, s. 144) anlamlarında kullanılan kelime KE’de “hasta” (KED, 1997, s. 239) anlamıyla kullanılmıştır. SK, ME ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “zavallı, aciz, gönlü kırık, çaresiz” (OTS, 2006, s. 593) anlamlarıyla kullanılmayıp “hastalık, kaza veya yaralanma dolayısıyla fizik veya ruh sağlığı bozulmuş ve tedavi edilmesi gereken kimse, rahatsız” (TS, 2011, s. 1055) anlamıyla kullanılmaktadır.

1.2.11. *hücre*

OTS’de “1. Küçük oda, odacık. 2. Tekkelerde, çilehanelerde dedelere ayrılmış odaların beheri. 3. Tiyato, hamam ve benzeri yerlerde ayrı oturmak isteyenler için yapılmış küçük oda, loca. 4. Eski tarzda odaların kapı tarafında kanatsız küçük dolap. 5. Organların içinde arı gömeci biçiminde olan ufak delikler” (OT, 2006, 659) anlamlarıyla gösterilen kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Peygâmbar ‘as’ nunḡ tokuz *hücre*sinḡe tağı mundaḡ ıda bērdi tēp aydı.” (NF, 2004, s. 126/1) “Yâ ‘Âyişe, bularnı ḫısmat kılḡıl, tokuz *hücre*ke tağı munlardın tēgme birinke nasīb ıda bērgil.” (NF, 2004, s. 126/5-6).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “oda” (NFD, 1998, s. 176) anlamında kullanılan kelime KE’de “ev, oda” (KED, 1997, s. 252) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime SK, ME ve MM’de geçmemektedir.

Süheyl ü Nev-bahâr’da da kelime “oda” anlamıyla kullanılmıştır:

Anıhtarı alup geldi ol araya

Ki *hücre*leri kâmusın araya (SN, 1991, s. 454).

Bizüm *hücre*müzdün odağun senün

Yağın durur ırağ degüldür yönün (SN, 1991, s. 1954).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “oda” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Dışarı ile ilgisi mümkün mertebe az olan küçük oda, odacık” anlamıyla kullanılmaktadır.

1.2.12. in

TAS’da “Hayvanların kulaklarına yapılan işaret.” (TAS, 2009, s. 127) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Yaban hayvanlarının kendilerine yuva edindikleri kovuk. 2. Mağara.” (TS, 2011, s. 1185) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Tağı Yûsuf peygâmbarka olturmak için âmâda kıldı tağı yılan *in*leri bar erdi, anı tağı tıktı muhkemledi” (NF, 2004, s. 356/8).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “hayvan yuvası” (NFD, 1998, s. 186) anlamında kullanılan kelime KE’de “hayvan yuvası” (KED, 1997, s. 269), ME’de “mağara” (ME, 2014, s. 130) anlamıyla kullanılmıştır. SK ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde yaygın olarak “mağara” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.13. i’ tibâr

MBTS’de “1. Saygı görme, saygı gösterme, değer verme, kendine değer verilme. 2. Önem verme, önem verilme, dikkate alma, dikkate alınma. 3. Hatırı sayılır olma durumu, şeref, haysiyet. 4. Ticari hayatta güvenilir olma durumu, güven kazanmış olma. 5. Bir şeyin gerçek olmayan, öyle farzedilen değeri. 6. eski. İbret alma” (MBTS, 2010, s. 587) anlamlarıyla gösterilen kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Yâ ‘îsâ, cümle cüftlerimni men öldürdüm, tedi. ‘îsâ peygâmbâr ‘as aydı: Helâk bolsun ol songrağı cüftlerinğe kim avvalkı cüftlerinğe bakıp *i’ tibâr* kılmadılar, tedi.” (NF, 2004, s. 398/15-16-17) “Bu kışşanı Hâk *tv*t Muhammed Resûlallahka Cebre’il birle ıda bêrdi kim Muhammed ümmeti bu kışşanı oğüp *i’ tibâr* kılsunlar tağı dünyâke iltifât kılsunlar.” (NF, 2004, s. 425/14-15).

NF’de, geçen yukarıdaki cümlelerde “ibret alma” anlamında kullanılan kelime ME’de “ibret” (ME, 2014, s.139) anlamında kullanılmıştır. NF’de geçen *i’ tibâr al-*

“ibret almak, ders almak”, (NF, 2004, s. 205/14) birleşik fiilinde kelime “ibret” anlamında kullanılmıştır. SK ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “ibret alma” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “itibar, önem gösterme, ehemmiyet verme” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2.14. iste-

TAS’da “1. Aramak, araştırmak. 2. Beklemek, gözetmek, kollamak. 3. Sormak, tahkik etmek.” (TAS, 2009, s. 129) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. İstek duymak, arzulamak. 2. Bir şeyin kendisine verilmesini veya yapılmasını söylemek, dilemek. 3. Görmek istediğini bildirmek. 4. Gerek olmak. 5. Evlenmek dileğinde bulunmak.” (TS, 2011, s. 1212) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Cebre’il ‘as ol yip birle boğazını boğdı tağı ol Umm-i Cemil anda helâk boldı. Ertesi Abū Leheb *isteyü* bardı. Baçar, şişip ‘avratı açılıp fazîhat bolup yatur.” (NF, 2004, s. 18/6-7) “Kim kim Muhammedni tağı Abū Bekrni keltürür bolsa, yüz tewe sewünçi bëreling tep. Üç künke tegi hêç şahrâ qoğmadın *istediler*, bulmadılar.” (NF, 2004, s. 20/6-7).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “aramak” (NFD, 1998, s. 188) anlamıyla kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 272) ve ME’de (ME, 2014, s.130) “istemek, aramak”, SK (SK, 2013, s. 82) ve MM’de (MM, 2018, s. 226) “istemek” anlamında kullanılmıştır. Kelime SK ve MM’de standart Türkiye Türkçesinde kullanılan “istemek” anlamında kullanılırken NF, KE ve ME’de “aramak” anlamında kullanılmıştır. Clauson *iste-* fiilinin Kaşgarlı Mahmut tarafından *irte-* bir şeyi aramak, araştırmak’ fiiliyle eş anlamlı olarak belirtildiğini ifade eder. Ona göre iki fiil daha sonradan birbirinden ayrılmıştır. Clauson’a göre *irte-* fiili hala aynı anlamda olup *iste-* fiili anlam genişlemesine uğramıştır (Clauson, 1972, s. 243).

Kelime Süheyl ü Nev-bahâr’da da “aramak, araştırmak” anlamıyla kullanılmıştır:

Ne kim var ise ‘ilmüñ içindedür

Varuñ ‘ilmi isten eger Çin’dedür (SN, 1991, s. 197).

Şu naqqâş dünyâda hîç gülmesün

Diledügin *isteyüben* bulmasun (SN, 1991, s. 546).

1.2.15. istikbâl

KT’de “1. Gelecek zaman mazi mukabili ve hâlin gayri, âti. 2. Karşılama, gelmekte olan bir zatın ikram veya izhâr-ımuhabbet için önüne çıkma.” (KT, 2010, s. 535) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Gelecek. 2. isim, eskimiş. Karşılama” anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Taķı cümlesi silâh keğdiler uruŝka barur teg kâfirlerka heybet üçün. Peygâmbar ‘as’ka *istikbâl* kıldılar.” (NF, 2004, s. 24/1) “Kačan kim Sidretü’l-Müntehâka tegdim erse, ferîŝteler manġa *istikbâl* kılı karşıu keldiler taķı selâm kıldılar.” (NF, 2004, s. 57/7-8).

NF’de gečen yukarıdaki cümlelerde TS’de “eski” ibaresiyle verilen “karŝılama” anlamında kullanılan kelime KE, SK, ME ve MM’de geçmemektedir. Standart Türkiye Türkçesinde NF’de gečen “karŝılama” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “gelecek” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.16. *ķamuĝ*

BL’de “Bütün, hep, genel” (BL, 2017, s. 154) anlamlarıyla gösterilen kelime TAS’da [*ķamu, ķamu, ģamu*] “1. Bütün, hep, her. 2. Herkes. ” (TAS, 2009, s. 135); TS’de “1. Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü. 2. Bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme. 3. sıfat, eskimiş Hep, bütün.” (TS, 2011, s. 1290) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Nêçe künke teĝi *ķamuĝ* ŝaĥaba birin birin kelip bey’et bêrdiler, meĝer ‘Arablarnıĝ ba’zıları Abû Bekrke inķiyâd ķılmadılar.” (NF, 2004, s. 94/11-12) “Andın song aydı: Ey ĥalâyıklar, *ķamuĝ* bilür-siz kim Peyĝâmbat ‘as dünyâni cem’ ķılmadı.” (NF, 2004, s. 108/13-14).

NF’de gečen yukarıdaki cümlelerde “hep, bütün” (NFD, 1998, s. 198) anlamlarında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 269), SK (SK, 2013, s. 84), ME (ME, 2014, s.134) ve MM’de (MM, 2018, s. 227) “hep, bütün” anlamlarında kullanılmıŝtır.

Süheyl ü Nev-bahâr’da da kelime “hep, bütün” anlamıyla kullanılmıştır:

Ķamu cānluya ol virür âleti

İĝen taĝ durur aĝla bu ĥâleti (SN, 1991, s. 21).

Ķocınur yacınur cānidur ‘azîz

Ķamusına her nite kim siz ü biz (SN, 1991, s. 27).

Marzubānnâme’de de kelime “hep, bütün” anlamında kullanılmıştır:

Husrev *ķamu* heybeti ve ŝevketiyile maĝlûb oldu (M, 2009, s. 23b/1).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “hep, bütün” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.17. *ķarı*

TAS’da “1. İhtiyar, yaşlı. 2. Eski, köhne.” (TAS, 2009, s. 139) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Bir erkeĝin evlenmiş olduĝu kadın, eş, refika, zevce. 2.

kaba konuşmada Kadın. 3. halk ağzında Yaşlı, ihtiyar.” (TS, 2011, s. 1328) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“İmam Şâfi’î rahmhi nâraside erken Qur’ân okıyur halda, *karı* anası bar erdi.” (NF, 2004, s. 202/17; s. 203/1) “Müsâ peygâmbar ‘as aydı kim: Bu inek hem yigit tağı kerekmez hem *karı* tağı kerekmez, orta yaşlıg kerek, tedi.” (NF, 2004, s. 340/8-9).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “yaşlı, ihtiyar” anlamlarında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 298), SK (SK, 2013, s. 85), ME (ME, 2014, s.135) ve MM’de (MM, 2018, s. 128) “ihtiyar, yaşlı” anlamlarında kullanılmıştır.

Süheyl ü Nev-bahâr’da da kelime “yaşlı, ihtiyar” anlamında kullanılmıştır:

Bağışladı *karıya* aqça vü bız

Didi var u ben güyerem yine tiz (SN, 1991, s.1710).

Standart Türkiye Türkçesinde, “Bir erkeğin evlenmiş olduğu kadın, eş, refika, zevce” anlamında kullanılan kelime halk ağzında “ihtiyar, yaşlı” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.18. kıs-

TAS’da “Sıkmak, sıkıştırmak.” (TAS, 2009, s. 150) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Sesi azaltmak, alçaltmak. 2. Gözü biraz kapamak. 3. Ezmek, büzmek, daraltmak. 4. Lamba ışığını azaltmak. 5. Sıkıştırmak. 6. Masraf, harcama ve benzerini azaltmak. 7. Verilen hak ve özgürlüklerin sınırını daraltmak. 8. Pintilik etmek.” (TS, 2011, s. 1425) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Yâ Muhammed, okıgıl! tedi erse, Peygâmbar ‘as aytur: Men okığan ermes-men teditim erse, meni tuttu tağı kıtıg *kıstı*, andağ kim taqatım qalması. Yana ıda berti tağı aydı: Yâ Muhammed, okıgıl! Men aydım: Okığan ermes-men teditim erse, êkinç qata meni tuttu tağı andağ *kıstı* kim hêç yarağım qalması.” (NF, 2004, s. 7/15-16-17).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “sıkmak” anlamıyla kullanılan kelime KE’de “kısmak, kıstırmak, bastırmak, almak” (KED, 1997, s. 348), ME’de “kısmak, çekmek” (ME, 2014, s.144), MM’de “açıp kapamak, rahatsız etmek, ovmak” (MM, 2018, s. 233) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime Harezmi Türkçesi eserlerinde yaygın olarak “kısmak” anlamında kullanılmış olup standart Türkiye Türkçesinde “sıkmak” anlamında kullanılmamaktadır.

1.2.19. kilim

Farsça kökenli kelime KT’de “1. Oturulacak yere veya yatak altına serilen ve dervişlerin omuzlarında taşıdıkları ufak keçe ve kaliçe, seccade. 2. Tüysüz oda keçesi, halının ölkersizi” (KT, 2010, s. 653) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Peygâmbar ‘as’nunḡ bir kara *kilim* bar erdi, ol *kilimni* üzesinḡe örtündi taḡı çıktı. Taḡı Ḥasannı ündedi erse, Ḥasan taḡı keldi, Peygâmbar ‘as’nunḡ *kilimni* içinḡe taḡı Ḥüseynni ündedi, ol taḡı keldi, Peygâmbar ‘as’nunḡ *kilimni* içinḡe kirip olturdu. Andın songḡ Fâtımanı ündedi, Fâtıma taḡı *kilimni* içinḡe kirip olturdu. Andın songḡ ‘Alîni ündedi, ‘Alî raḡıya’l-lâhu ‘anhum acma ‘îna ol taḡı Peygâmbar ‘as’nunḡ *kilimni* içinḡe kirip olturdu.” (NF, 2004, s. 144/1-5). “Andın songḡ Abū Bekr raḡı keldi taḡı cümle mâlını Peygâmbar ‘as’ hıdmatınḡa keltürdi, êwinde hêç neerse ḡoymadı. Bir kilim keydi taḡı ḡurma şışı birle yaḡasını baḡladı.” (NF, 2004, s. 95/5-7).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “aba, çuha, hırka” (NFD, 1998, s. 242) anlamlarında kullanılan kelime KE’de “aba, hırka; kilim” (KED, 1997, s. 353), ME’de “kilim” (ME, 2014, s.145), MM’de “kilim” (MM, 2018, s. 233) anlamlarında kullanılmıştır. NF’de geçen *kilim key-* birleşik fiili KE’de de (KE, 123r/21) geçmektedir. Yine KE’de *kilim yörġen-* (KE, 194r/18) birleşik fiili “aba giymek” anlamında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “aba, çuha, hırka” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Zemine veya sedir, divan vb. yerlere serilen, çeşitli renklerde motif ve çizgilerle süslü, halıdan daha ince, havsız, kıl veya yün dokuma” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.20. ḡop-

TAS’da “1. Ayaḡa kalkmak, haşrolmak. 2. Meydana çıkmak, zuhur etmek, çıkmak. 3. Harekete geçmek, fırlamak, kalkmak.” (TAS, 2009, s. 156) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak. 2. Yerinden ayrılmak. 3. Gövdeden ayrılmak. 4. Gürültülü veya tehlikeli olaylar, birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak. 5. Bütün ilişkileri kesilip büsbütün ayrılmak veya uzaklaşmak. 6. Kurtulmak. 7. Çok ağrımak. 8. Koşmak, hızla gitmek.” (TS, 2011, s. 1480) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Ḥudeybiyye atlıḡ yerke tegdi erse, têwesi çökti, herḡiz *ḡopmaz*. Neçeme kim şaḡâbalar ḡatıḡlandılar erse, hêç *ḡopmadı*.” (NF, 2004, s. 40/14-15) “Yâ ‘Abdullâh, *ḡopḡil* ol kimerseke ḡapuḡni açḡil taḡı uçtmaḡ birle bişârat bêḡil velikin üküş mihnet tegmişdin songḡ, tedi erse, ‘Abdullâh taḡı *ḡoptı*, ḡapuḡni açtı.” (NF, 2004, s. 127/3-4).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “kalkmak, ayaḡa kalkmak” anlamıyla kullanılan kelime KE’de “kalkmak, yükselmek; zuhur etmek, ortaya koymak” (KED, 1997, s. 371), ME’de “kalkmak, yükselmek” (ME, 2014, s.147), MM’de “yükselmek, ayaḡa kalkmak, ortaya çıkmak” (MM, 2018, s. 234) anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi eseri olan Süheyl ü Nev-bahâr’da da kelime “ayaḡa kalkmak, haşrolmak” anlamıyla kullanılmıştır:

Kişi nite dirilse eyle ölür

Nite ölse *ḡopduḡı* eyle olur (SN, 1991, s. 261).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “kalkmak, ayağa kalkmak” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.21. **kopar-**

TAS’da “1. Ayırmak, gidermek. 2. Kaldırmak, harekete geçirmek. 3. Haşretmek, diriltmek. 4. Meydana getirmek, peyda etmek, yaratmak. 5. Söküp çıkarmak. 6. (Ses hakkında) Yükseltmek.” (TAS, 2009, s. 156) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Kopmasını sağlamak, kopmasına yol açmak. 2. Daldan, ağaçtan alıp toplamak. 3. Birden ve güçlü bir biçimde başlamak veya başlatmak. 4. Zor kullanarak almak. 5. Güçlülük elde etmek. 6. Birlikte koşan yarışçıyı üstün bir çaba ile hızlanıp geçmek.” (TS, 2011, s. 1479) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Yâ Rebbî, mâni dünyâda miskîn tîrgüzgil taķı dünyâdın çıkarmışınġda miskîn çıkargıl taķı âhiratta miskînler zümresinde *koparġıl* tedi.” (NF, 2004, s. 173/6-7).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede TAS’da da gösterilen “diriltmek” anlamında kullanılan kelime KE’de “koparmak, ayırmak, yükseltmek, kaldırmak; inşa etmek, yapmak, meydana getirmek” (KED, 1997, s. 372), SK’de “koparmak” (SK, 2013, s. 88), ME’de “kaldırmak, tahrik etmek, koparmak” (ME, 2014, s.147) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “diriltmek” anlamında kullanılmamakta olup yaygın olarak “ayırmak, gidermek” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.22. **küven-**

TAS’da [güven-] “1. Bel bağlamak, itimat etmek. 2. Sevinmek. 3. İftihar etmek, övünmek.” (TAS, 2009, s. 116) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “Güven duymak, güveni olmak, itimat etmek.” (TS, 2011, s. 1013) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Kaçan kim borġu ürülse, kıyâmet bolsa *âvş* ol kün men falân oġlı men, tēp *küwez*mek yok.” (NF, 2004, s. 177/3-4) “Muṭrif atlıġ kimerse bar erdi, ‘âbid ve zâhid erdi. Muhlib atlıġ ḫalifanı kördi kim *küwezî* yöriyür. Muṭrif aydı: Yâ Muhlib, bu yöruşni Ḥaķ Te‘âlâ yigrenür. Mununġ teg *küwezî* yörumegil, ḫul teg meskenet birle yöriġil.” (NF, 2004, s. 373/13-14-15).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “kibirleşmek, öğünmek” (NFD, 1998, s. 412) anlamında kullanılan kelime KE’de “kalkmak, yükselmek; zuhur etmek, ortaya koymak” (KED, 1997, s. 412), ME’de “öğünmek” (ME, 2014, s.154) anlamlarında kullanılmıştır. SK ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “kibirleşmek, öğünmek” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “bel bağlamak, itimat etmek” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2.23. meb'uş

KT'de "1. Gönderilmiş, gönderilen, mersûl, firistâde. 2. Ba'de'l-mevt diriltilmiş olan" (KT, 2010, s. 759) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "milletvekili" (TS, 2011, s. 1683) anlamıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Men Cebre'îl turur-men, taqı Mîkâ'îl turur taqı Muḥammed Resûlullâh turur tedi erse, ol ferîşte aydı: Ol Muḥammed-mü kim cümle ḥalâyıḳka *meb'ûş* turur." (NF, 2004, s. 56/1-2) "Ḥaḳ *tvf* taqı anlarḳa nuşrat bërür erdi. Ḳaçan kim Peyḡambar 'as *meb'ûş* boldı erse, ḥased kıldılar." (NF, 2004, s. 419/16).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde dini bir terim olarak "peygamber olarak gönderilmiş kimse" (NFD, 1998, s. 280) anlamıyla kullanılan kelime KE, SK, ME ve MM'de geçmemektedir. Kelime standart Türkiye Türkçesinde "peygamber olarak gönderilmiş kimse" anlamıyla kullanılmayıp yaygın olarak "milletvekili" anlamında kullanılmaktadır.

1.2.24. mün-

TAS'da [bin-] "çıkmaq, oturmak, cülus etmek." (TAS, 2009, s. 46) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak. 2. Bir yere gitmek için tren, vapur, uçak, otomobil vb. bir taşıtta yer almak. 3. Bisiklet, motosiklet, binek hayvanı kullanmak. 4. Bir şey sıkışarak yanındakinin üstüne çıkmak. 5. Fiyat artmak. 6. Eklenmek, katılmak." (TS, 2011, s. 347) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Arafât taḡında vuḳûf kılmışında Peyḡambar 'as minberke *mündi*, taqı Tanḡrı *tvf*ḳa üküş ḥamd ü şenâ kıldı." (84/6-7) "Peyḡambar 'as taḡ başınḡa *mündi*, taqı ḳatıḡ âvâz birle çağırdı: Yâ şabâḥâh! teyü." (NF, 2004, s. 16/13-14).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde "çıkmaq" (NFD, 1998, s. 303) anlamında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 454), SK (SK, 2013, s. 63), ME (ME, 2014, s.158) ve MM'de (MM, 2018, s. 242) "binmek" anlamında kullanılmıştır. Standart Türkiye Türkçesinde "çıkmaq" anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak "Yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak." anlamında kullanılmaktadır.

1.2.25. oḡlan

TAS'da "1. (Erkek olsun, kız olsun) Evlat. 2. Erkek çocuk, yavru." (TAS, 2009, s. 172) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Erkek çocuk. 2. Yetişkin erkek. 3. Bacak. 4. Cinsel bakımdan erkeklerin zevkine hizmet eden sapık erkek." (TS, 2011, s. 1789) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Ey za'îfalar, erenlerinḡiz mâllarının oḡurlamaḡay-siz, taqı zinâ kıılmaḡay-siz, taqı *oḡlanlarınḡizni* öltürmeḡey-siz, taqı özge tuḡurmaḡan *oḡlamı* erenlerinḡizke." (NF, 2004, s. 26/13-14) "Yâ Muḥammed, bu ol za'îfâ turur kim zinâdın *oḡlan* keldürür

erdi taķı erinġe aytur erdi kim: Bu sêndin bolġan turur têp aytur erdi.” (NF, 2004, s. 68/6-7).

NF’de geġen yukarıdaki cümlelerde “evlat, çocuk” (NFD, 1998, s. 318) anlamıyla kullanılan kelime KE’de “çocuk, evlat, oġlan, erkek evlat” (KED, 1997, s. 471), SK’de “erkek çocuk, oġul” (SK, 2013, s. 93), ME’de “çocuk, yavru” (ME, 2014, s.161), MM’de “çocuk” (MM, 2018, s. 245) anlamıyla kullanılmıştır. Eski Türkçede “çocuk, evlat” anlamında kullanılan kelime Harezmi Türkçesi eserlerinde hem “evlat, çocuk” anlamında hem de “erkek evlat” anlamında kullanılmıştır. Standart Türkiye Türkçesinde “evlat, çocuk” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “erkek evlat” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.26. ôt-

TAS’da “Geçmek, aşmak.” (TAS, 2009, s. 182) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Kuş veya böcekler, deġişik tonda ses çıkarmak. 2. Herhangi bir nesne, sürekli ses çıkarmak. 3. Üflemeli çalgıların sesi çıkmak. 4. Anlamsız, boş konuşmak. 5. (Sarhoş) kusmak. 6. Gizli bir şeyi söylemek.” (TS, 2011, s. 1863) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Hêç kimerse anı kıparmakķa küçi yetmedi. Balta taķı ôtmedi erse, barduķ, Peyġambar ‘as’ķa ġabar bêrdük.” (NF, 2004, s. 30/2-3).

NF’de geġen yukarıdaki cümlede “geçmek” (NFD, 1998, s. 340) anlamında kullanılan kelime KE’de “geçmek” (KED, 1997, s. 471), ME’de “ötmek, ses çıkarmak” anlamının yanı sıra “geçmek” (ME, 2014, s. 167) anlamında da kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “geçmek” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Kuş veya böcekler, deġişik tonda ses çıkarmak” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.27. perâkende

KT’de “1. Mecnua ve muntazam olmayan ve bir yerde bulunmayan, daġınık darmadaġınık, müteferrik, perişan.” (KT, 2010, s. 966) anlamlarıyla gösterilen Farsça kökenli kelime TS’de “1. Malların teker teker veya birkaç parça durumunda azar azar satılmasına dayanan (satış biçimi), toptan karşıtı. 2. Bu biçimde alınan veya satılan. 3. sıfat, eskimiş. Düzenli olmayan, ayrı ayrı, daġınık, perişan.” (TS, 2011, s. 1911) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“ġaķ *tvt* ol kılnunġ könglini bay kıılır taķı *perâkende* bolmuş işlerini hem cem‘ kıılır taķı dünyâ anġar ġôr bolup kelür. Taķı kıayu mu’min ve muvaġġid ‘amalını taķı niyyetini dünyâ istemek üçün kıılsa dervişliğini êkki közi arasında kıoyar taķı işini *perâkende* kıılır.” (NF, 2004, s. 401/14-15).

KE, SK, ME ve MM’de geġmeyen kelime NF’de geġen yukarıdaki cümlede “daġınık” (NFD, 1998, s. 340) anlamında kullanılmaktadır. Standart Türkiye Türkçesinde “daġınık” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “Malın

bütünüyle ve toplu olarak değil parçalar hâlinde veya teker teker satılması sûretiyle yapılan (satış)” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.28. *perhîz*

KT’de “1. Hastalıkla yemeklerin ağırlarından içtinapla tabibin tayin ettiği yemeklerle kanaat etme. 2. Hristiyanların eyyâm-ı ı mahsûsada et ve yağ gibi şeyler yemekten içtinapları. 3. mec. Muharremâttan içtinap, takva.” (KT, 2010, s. 967) anlamlarıyla gösterilen Farsça kökenli kelime, TS’de “1. Diyet, 2. isim, din bilgisi. Hristiyanların ve Yahudilerin belli günlerde et, yağ vb. yiyecekleri yemeden tuttıkları oruç.” (TS, 2011, s. 1913) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Andın songē aydı: Ey yārānlarım, taq̄vā, *perhîz* birle tirilingē, taq̄ı zinhār u zinhār bēş namāznı saqlangē, taq̄ı k̄ul qaravaşlarını artuq̄ emgetmengē, şefkāt kılingē.” (NF, 2004, s. 87/1-2) “Hāq̄ *tv* cemāl bērse taq̄ı māl bērse taq̄ı h̄urmet bērse taq̄ı ol kimerse cemālî içinde *perhîz* kılsa taq̄ı ol mālî içinde ihşān kılsa.” (NF, 2004, s. 378/3-4).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “dince yasak edilen şeylerden uzak kalma” (NFD, 1998, s. 340) anlamında kullanılan kelime ME’de geçen (ME, 2014, s.169) *perhiz kıl-* birleşik fiilinde de bu anlamıyla kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “dince yasak edilen şeylerden uzak kalma” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Beslenme düzeninde sağlığın gerektirdiği kısıtlamayı yapma, bazı yiyecekleri hiç yememe veya belli miktarlarda yeme, diyet, rejim” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.29. *rūzgār*

OTS’de “1. Zaman, vakit, hengâm, ahd. 2. Yel, bad, rid” (OTS, 2006, s. 1422) anlamlarıyla gösterilen Farsça kökenli kelime TS’de “Havanın yer değiştirmesiyle oluşan esinti, yel, bad.” (TS, 2011, s. 1990) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“*Rūzgār* içinde bir ‘ālim bar erdi, inġen ūkūş ‘ ilmler h̄aşil kılmış erdi.” (NF, 2004, s. 231/10-11) “*Rūzgār* içinde bir h̄öca bar erdi. Mālî, tawarî ūkūş erdi.” (NF, 2004, s. 233/6-7).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “vakit, zaman, dönem” (NFD, 1998, s. 354) anlamlarında kullanılan kelime KE’de de “vakit, dönem” (KED, 1997, s. 526) anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi eserlerinden Marzubānâme tercümesinde de kelime “zaman” anlamında kullanılmıştır:

“Buncadan berü añunıla renc ü rüzigār iletdüm.” (M, 2009, s. 49a/10).

Süheyl ü Nev-bahâr’da da kelime “zaman” anlamıyla kullanılmıştır:

Ara yirde çok geçmedin *rüzgâr*

Bir oğul toğurdı yine Nev- bahâr (SN, 1991, s. 5320).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “vakit, zaman, dönem” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Havanın yer değiştirmesiyle oluşan esinti, yel, bad” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.30. satğaş-

TAS'da [sataş-] “1. Hoşlanılmayan bir şeyle karşılaşmak, istenmeyen bir hale uğramak, duçar olmak. 2. Rastlamak, tesadüf etmek.” (TAS, 2009, s. 193) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de “1. Bir kimseyi rahatsız edecek davranışta bulunmak, musallat olmak. 2. Sarkıntılık etmek.” (TS, 2011, s. 2041) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Medînedin çıkğanlar anda Peyğambar ‘as’ka *satğaş*tılar, körıştiler. Cümle şahâba sewündiler.” (NF, 2004, s. 24/2-3) “Taķı bardılar, Medîneke yawuk keldiler. Bir Yahûdî Peyğambarķa *satğaş*tı, taķı keldi, Medîne ĥalkınga ĥabar bêrdi.” (NF, 2004, s. 23/15-16).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde “karşılaşmak, rastlamak” (NFD, 1998, s. 362) anlamlarında kullanılan kelime ME'de “görüşmek, rastlamak” (ME, 2014, s.172) anlamlarında kullanılmıştır. KE ve MM'de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “karşılaşmak, rastlamak” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “Bir kimseyi rahatsız edecek davranışta bulunmak, musallat olmak” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.31. su'âl

OTS'de “1. Sorma, soru, istifham. 2. Soru, sorulan şey” (OT, 2006, s. 1529) anlamlarıyla gösterilen Arapça kökenli kelime, TS'de “soru” (TS, 2011, s. 2164) anlamıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Bir kün Peyğambar ‘as erte namâzınga şuru’ kılamakğa kaçd kıldı, taķı Abū Bekr, rażhu yerinde yoķ erdi. Namâzdın song baķtı erse, Abū Bekr rażhu gelmiş. Yana bir faķir muĥtâc men tēp *su ’âl*/kıldı erse, Bekr rażhu neerse bêrdi taķı çıķtı.” (NF, 2004, s. 100/9-10-11).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede “dileme, isteme” (NFD, 1998, s. 381) anlamlarında kullanılan kelime KE'de “soru, sual; istek, talep, temenni” (KED, 1997, s. 572), SK (SK, 2013, s. 99) ve MM'de (MM, 2018, s. 256) “sual” anlamında kullanılmıştır.

Standart Türkiye Türkçesinde “dilenme, isteme” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “soru” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.32. tam

TAS'da "Ev, üstü örtülü yer, dam." (TAS, 2009, s. 213) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Yapıları dış etkilerden korumak amacıyla üzerlerine yapılan çoğu kiremit kaplı bölüm. 2. Üzeri toprak kaplı ev, küçük ev, köy evi. 3. Tutukevi. 4. Ahır." (TS, 2011, s. 588) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Tutunḡ bu İbrāhīmni ēlgin adaḡın baḡlanḡ taḡı boynınḡa ḡul urunḡ taḡı zindānḡa kemişinḡ taḡı bir uluḡ bedük yerde dört tam bina kılınḡ taḡı ol dört tam içinḡe otunlar tolturunḡ." (NF, 2004, s. 217/3-4-5) "Bu ēl ḡalḡınḡa sirāyat kılḡay taḡı cümle şeher ḡalḡ ol 'illet birle mubtalā bolḡāy tēdi erse, Ayyūb peyḡāmbarnı ḡatunı Raḡmat birle ēldin ḡıḡārdılar. ēl ḡarafında bir ḡarāb tam bar erdi, anda ḡoydılar." (NF, 2004, s. 331/3-4).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde "ev, bina" (NFD, 1998, s. 401) anlamlarında kullanılan kelime KE'de "dam, çatı; duvar, bina" (KED, 1997, s. 592), ME'de "bina, duvar" (ME, 2014, s.182) anlamlarında kullanılmıştır. SK ve MM'de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde "ev, bina" anlamında kullanılmayıp yaygın olarak "dam, çatı" anlamında kullanılmaktadır.

1.2.33. tart-

TAS'da "çekmek" anlamıyla gösterilen kelime TS'de "1. Bir şeyin birim cinsten aḡırlıḡını bulmak. 2. Bir şeyi avuç içinde sallayarak aḡırlıḡını kestirmeye çalışmak. 3. Binek hayvanlarının dizginlerini çekmek. 4. Bir şeyin bütün sonuçlarını düşünmek, hesap etmek. 5. Dikkatle incelemek, deḡer biçmek." (TS, 2011, s. 2273) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Ey yārānlarım, bu etdin yemenḡ kim bu ḡol etidin āvāz eşittim kim yā Resūlallāḡ, mēndin yemenḡ kim men aḡuluḡ turur-men tēp aydı erse, cümle şaḡābalar ēliglerin tartılar. (NF, 2004, s. 33/16-17; s. 34/1-2-3) "Yā 'Ömer, sen ḡalīfa erdinḡ taḡı Medīne içinde nāresīde öksüzler neḡe kündin berü açlık zaḡmatıydın tartılar, taḡı sen anlardın ḡabarinḡ bolmadı." (NF, 2004, s. 107/10-11-12).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde "çekmek" (NFD, 1998, s. 405) anlamında kullanılan kelime KE'de "çekmek; sunmak, vermek; sürmek; tartmak, ölçmek, getirmek; tahammül etmek" (KED, 1997, s. 600), ME'de "çekmek, asılmak; tahammül etmek" (ME, 2014, s.183), MM'de "çekmek" (MM, 2018, s. 260) anlamlarında kullanılmıştır

Marzubānname tercümesinde de kelime "çekmek" anlamında kullanılmıştır:

"Saḡḡa ḡuşı mülemma^c sahtiyandan baḡırdak geyüp meşḡ-i benden su tartar." (M, 2009, s. 66a/4).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde "çekmek" anlamında kullanılmayıp yaygın olarak "Bir şeyin birim cinsten aḡırlıḡını bulmak" anlamında kullanılmaktadır.

1.2.34. tavar

TAS'da [tavar/davar] "1. Binek hayvanı. 2. Dört ayaklı çiftlik hayvanı. 3. Mal." (TAS, 2009, s. 217) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Koyun ve keçiye verilen ortak ad. 2. Koyun veya keçi sürüsü." (TS, 2011, s. 598) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Dünyânın avvalıdın ahiringa tegi ne kim māl *tavar* bar erse, cümlesi [a]nın bahâsinğa yetmegey." (NF, 2004, s. 64/4) "Mekkenin uluğlarınğa, Qurayş kabîlasında yanğla Musulmân bolğanlarğa bu gânimâtın üküş māl *tavar* berdi." (NF, 2004, s. 75/8-9).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde TS'deki kullanımından farklı olarak "mal mülk, eşya" (NFD, 1998, s. 406) anlamlarında kullanılan kelime KE'de "mal mülk, eşya" (KED, 1997, s. 603), SK'de "mülk" (SK, 2013, s. 101), MM'de "mal mülk" (MM, 2018, s. 260) anlamlarında kullanılmıştır. Standart Türkiye Türkçesinde yaygın olarak "mal mülk" anlamında kullanılmayan kelime "Koyun ve keçiye verilen ortak ad" anlamında kullanılmaktadır.

1.2.35. ten

TS'de "1. İnsan vücûdunun dış yüzü, cilt. 2. eski. Vücut, beden." (TS, 2011, s. 2320) anlamlarıyla gösterilen kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Andın sonğ Haq te'âlâ tamuğnunğ dört yanını nefis arzûları birle, *ten* tilekleri birle, hamr içmek zinâ kılmak birle, ribâ yemek, zulm kılmak, tene'um kılmak kim nefske hoş kelür." (NF, 2004, s. 61/14-15-16) "Anınğ için kim çayı *ten* haram lükma birle barur bolsa, ol *ten* otka sezâ turur, tedi." (NF, 2004, s. 389/10).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde "vücut, beden" (NFD, 1998, s. 417) anlamlarıyla kullanılan kelime KE'de "ten, vücut, beden" (KED, 1997, s. 621), SK'de "vücut" (SK, 2013, s. 102), ME'de "vücut, gövde" (ME, 2014, s.185), MM'de "beden, vücut, ten" (MM, 2018, s. 261) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde "vücut, beden" anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak "insan vücûdunun dış yüzü, cilt" anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2.36. ton

TAS'da [don] "1. Elbise, kılık kıyafet. 2. Renk." (TAS, 2009, s. 222) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Giysi. 2. Vücudun belden aşağısına giyilen uzun veya kısa iç giysisi, külot." (TS, 2011, s. 703) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Babam Abū Zarnı tüşümde kördüm. Bir yaşıl çimgen içinde bolur, ol çimgen içinde yaşıl *ton* keçip Qur'an okıyur." (NF, 2004, s. 131/14-15) "Ahmed Hanbel aydı: *Tonumnu* yuğuçığa berip turur-men. Çaçan kim *tonum* çurısa, bargaymen inşa'a'llâhu te'âlâ, tedi erse, ol kimerse aydı: Yâ Ahmed, bir *tonunğ*din ziyâde *tonunğ* yok mu? tedi

erse, İmām Aḥmed aydı kim: Yoḡ turur. Ol kimerse aydı: Yā Aḥmed, benim ũküş tonlarım bar. Bir tonmı sanġa baġıslaġayın.” (NF, 2004, s. 222/11-12-13-14)

NF’de geçen yukarıdaki cũmlelerde “elbise” (NFD, 1998, s. 430) anlamında kullanılan kelime KE’de “elbise” (KED, 1997, s. 641), SK’de “elbise, kılık kıyafet” (SK, 2013, s. 102), ME’de “elbise, giyecek” (ME, 2014, s.189), MM’de “elbise, kıyafet” (MM, 2018, s. 263) anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Anadolu Tũrkesi eseri olan Sũheyl ũ Nev-bahār’da da kelime “elbise” anlamıyla kullanılmıştır:

şanur ‘ aybını ton ile rtiser

Bakır yũzine altunı dũrtiser (SN, 1991, s. 190).

Gezersiz bāzircān tonna girũp

İřũnũz budur ilden ile varup (SN, 1991, s. 4755).

Atay, kelimenin hem anlam daralmasına hem anlam ktũleřmesine uġradıġını ifade etmektedir. “Tũrkede eski dönemlerden beri genel olarak “ giysi, elbise ” anlamlarına gelen “ton” kelimesi Tũrkiye Tũrkesinde anlam daralması yanında anlam ktũlenmesine de uġrayarak toplum içinde söylenmesi yadırganabilecek bir kelime haline gelmiştir. Bununla birlikte diġer Tũrk Őive ve aġızlarında eski anlamın kalıntıları devam etmektedir.” (Atay, 2010, s. 9). Kelime standart Tũrkiye Tũrkesinde “elbise” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Vũcudun belden ařaġısına giyilen uzun veya kısa i giysisi, kũlot.” (TS, 2011, s. 703) anlamında kullanılmaktadır.

1.2.37. tur-

TAS’da [durmak] “1. Ayaġa kalkmak, kıyam etmek. 2. Vazgeçmek, geri durmak. 3. Kurulmak, yapılmak. 4. Karşı durmak, karşı koymak. 5. Baġlanmak, kendini vermek, mũlazemet etmek. 6. Kopmak, meydana gelmek. 7. Yaşamak, çok yaşamak. 8. Erişmek, yerleşmek.” (TAS, 2009, s. 225) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Hareketsiz durumda olmak. 2. İşlemez olmak, çalışmamak. 3. Bir yerde bir sũre oyalanmak, eġlenmek, eġleřmek, tevakkuf etmek.” (TS, 2011, s. 725) anlamları dāhil olmak ũzere 15 anlamda gösterilmiştir (TS, 2011, s. 725). Kelime NF’de şu Şekilde geçmektedir:

“Ebrehe Ka‘ beke yawuķ kelmekke şaşd kıldı erse, ol Maḥmũd athġ fili okti, hē tumas. Neeme kim tēmũr irġaķlar birle ururlar, hē yerindin şopmas.” (NF, 2004, s. 42/14-15) “İmām Aḥmed Ḥanbel raḥmhi turdı, tũnekke kirdi taķı ġusl kıldı taķı ıķtı taķı muşalli yaydı.” (NF, 2004, s. 221/12-13).

NF’de geçen yukarıdaki cũmlelerde “ayaġa kalkmak” (NFD, 1998, s. 432) anlamında kullanılan kelime KE’de “durmak, bulunmak, beklemek; kalkmak; olmak” (KED, 1997, s. 647), ME’de “kalkmak” (ME, 2014, s.190), MM’de “ayaġa kalkmak; durmak” (MM, 2018, s. 264) anlamlarında kullanılmıştır.

Eski Anadolu Türkçesi eseri olan Süheyl ü Nev-bahâr'da da kelime “ayağa kalkmak” anlamında kullanılmıştır:

Çü dördüncü gün *turdılar* gitmege

Gelürler Süheyl'e du^â itmege (SN, 1991, s. 852).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “kalkmak, ayağa kalkmak” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “hareketsiz durumda olma” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.38. *tütün*

TAS'da [dütün] “duman.” (TAS, 2009, s. 88) anlamıyla gösterilen kelime TS'de “1. Patlıcangillerden, birleşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki (Nicotiana tabacum). 2. Bu bitkinin kurutulup kıyılarak sigara biçiminde veya pipoyla içilen yaprağı” (TS, 2011, s. 2403) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Ömer razhu bulamağ kıldı tağı kızganga kemişti. Tağı otını özi ürer erdi, ol *tütünler* mehasini arasından çıkar erdi.” (NF, 2004, s. 107/14-15) “Andın song yana iltifat kıldı erdi, baqar bir heybetlig şurat kördi, qara tonluğ, ağızdan yalınğ ot çıkar tağı burnından qara *tütün* çıkar.” (NF, 2004, s. 439/3-4-5).

NF'de geçen yukarıdaki iki örmekte de “duman” (NFD, 1998, s. 443) anlamıyla kullanılan kelime KE'de de “duman” (KED, 1997, s. 662), anlamıyla kullanılmıştır. Kelime SK, ME ve MM'de geçmemektedir.

Eski Anadolu Türkçesi eseri olan Süheyl ü Nev-bahâr'da da kelime “duman” anlamıyla kullanılmıştır:

Çü odum yana vü *tütünüm* düte

Qarâr işbu gönlüm nitesi şuta (SN, 1991, s. 4735).

Çıkar ışı odı çün içümde yanar

Depemden *dütünüm* nite kim fenar (SN, 1991, s. 4980).

Standart Türkiye Türkçesinde “duman” anlamında kullanılmayan kelime yaygın olarak “Patlıcangillerden, birleşiminde nikotin bulunan, otsu bir bitki” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.39. *uşaq*

TAS'da “1. Ufak, küçük. 2. Çocuk.” (TAS, 2009, s. 232) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de “1. Çocuk. 2. Herhangi bir bölgenin halkından olan erkek. 3. Erkek hizmetçi. 4. Tayfa.” (TS, 2011, s. 2422) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Tanğrı Te‘ālā ol kāfırları urulmuş êkinning *uŝağ* yaprağı tég helāk kıldı.” (NF, 2004, s. 43/13-14) “Tağı ol Kevşer havzınınğ balçıq yıkardın turur, tağı içindeki *uŝağ* taşlar cümlesi kıızıl yâkütđn turur.” (NF, 2004, s. 62/5-6).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “ufak, küçük” (NFD, 1998, s. 449) anlamlarında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 662), SK (SK, 2013, s. 104), ME (ME, 2014, s.196) ve MM’de (MM, 2018, s. 266) “küçük, ufak” anlamlarında kullanılmıştır. Kelimenin *uvŝa-* fiilinden türediğini ifade eden Clauson *uvak* sözcüğünün de bu kökten türediğini ifade edip bu kelimenin *uvŝakla-* kelimesi ile eş anlamlı olduğunu belirtir (Clauson, 1972, s. 16).

Süheyl ü Nev-bahâr’da da kelime “ufak, küçük; çocuk” anlamlarıyla kullanılmıştır:

İri vü *uŝağ* u ‘aziz ü zelil

Anuñ ŝun‘ına her biridür delil (SN, 1991, s. 30)

*Uŝağ*uñuz oğlum u iki gözüm

Sizüñ ile işbu kaçardur sözüm (SN, 1991, s. 30)

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “ufak, küçük” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “hizmetçi” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.40. üz-

TAS’da “1. Koparmak, kazmak, kesmek, bozmak, ayırmak, uzaklaştırmak. 2. Yüzmek.” (TAS, 2009, s. 237) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Üzüntü vermek. 2. Bir şeyi gerip çekerek gevşetmek, sürterek aşındırmak.” (TS, 2011, s. 2460) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Havvā İblis söziñe mandı tağı ol darahtđn beş buğday *üzdi* tağı êkkisini özi yedi tağı Ādam peygāmbarқа aydı.” (NF, 2004, s. 281/6-7) “Bir kuvvetliğ kimerse ol bu tağnı tartıp ādemî içindin tamarlarını *üzüp* içlerini buzup çıkarmış menğizliğ turur, tēp aydı.” (NF, 2004, s. 438/12-13).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “koparmak, kesmek” (NFD, 1998, s. 456), KE’de “koparmak” (KED, 1997, s. 685), MM’de “kesmek, koparmak” (MM, 2018, s. 268) anlamlarında kullanılan kelime SK ve ME’de geçmemektedir.

Eski Anadolu Türkçesi eseri olan Süheyl ü Nev-bahâr’da da kelime “koparmak” anlamıyla kullanılmıştır:

Eger at kaçayidi çılbur *üzüp*

Süciden kıımızdan geçeydi yüzüp (SN, 1991, s. 2121).

Kelime standart Türkiye Türkçesinde “koparmak, kesmek” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “üzüntü vermek” anlamında kullanılmaktadır.

1.2.41. üzül-

TAS'da "1. Kopmak, koparılmak, kırılmak, kopup dağılmak, bozulmak, kesilmek, sökülme, uzaklaşmak. 2. Yüzülmek. 3. İlgini, ilişkiyi kesmek. 4. İyileşme. (TAS, 2009, s. 238) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Üzme işine konu olmak. 2. Üzüntü duymak, kaygılanmak." (TS, 2011, s. 2460) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Bağar-men boyumda zûfârî monçuklarım bar erdi, ol *üzühmiş* tağı tüşmiş." (NF, 2004, s. 414/11-12).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede "kopmak" (NFD, 1998, s. 457) anlamıyla kullanılan kelime KE'de "kesilmek" (KED, 1997, s. 686), SK'de "kopmak, kopup dağılmak" (SK, 2013, s. 104), MM'de "ayrılmak, kopmak" (MM, 2018, s. 268) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime ME'de geçmemektedir.

Eski Anadolu Türkçesi eseri olan Süheyl ü Nev-bahâr'da da kelime "kopmak" anlamıyla kullanılmıştır:

Şu süsen ki hoş biter ü düzilür

Dili çıkar andan başı *üzüfür* (SN, 1991, s. 3679).

Standart Türkiye Türkçesinde yaygın olarak "üzme işine konu olmak" anlamıyla kullanılan kelime "kopmak, koparılmak, kırılmak, kopup dağılmak, bozulmak, kesilmek, sökülme, uzaklaşmak" (TAS, 2009, s. 238) anlamlarıyla Anadolu ağzlarından derlenmiştir (DS VI, 2009, s. 4088).

1.2.42. vilâyet

OTS'de "1. Valilik, bir devletin en büyük idarî bölgesi, il. 2. Bir valinin idaresi altındaki yer. 3. Ülke, vatan, memleket. 4. Bir şeyi kudretle kabul etme. 5. Birine kefil olma. Dostluk, arkadaşlık" (OT, 2006, s. 1798) anlamlarında kullanılan kelime TS'de "1. İl. 2. isim, eskimiş Valilik." (TS, 2011, s. 2486) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Tağı ferîştelerke buyurdı kim Âdamnı Hindüstân *vilâyetinde* Serendil atlığ yerde kemiştiler tağı Havvânı Cedde atlığ yerde kemiştiler." (NF, 2004, s. 281/14-15)
"Vallâh bu cemâ'at şavâbı hâşil kılmakım manğa 'İrâk *vilâyetinde* sewüglügrek erdi, tēp aydı". (NF, 2004, s. 242/15-16).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde "ülke" (NFD, 1998, s. 462) anlamında kullanılan kelime KE'de "ülke" (KED, 1997, s. 691), ME'de "il, memleket" (ME, 2014, s.199) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde "ülke" anlamında kullanılmayıp yaygın olarak "valilik, bir devletin en büyük idarî bölgesi, il" anlamlarında kullanılmaktadır.

1.2.43. yazuḳ

TAS'da [yazuk, yazık] "1. Günah, cürüm, suç." (TAS, 2009, s. 253) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de "1. Herkesi üzebilecek şey, günah. 2. Acınma, üzüntü anlatan bir söz. 3. Kınama anlatan bir söz." (TS, 2011, s. 2560) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Taḳı hāşlarınḡ rūzası ol turur kim ḳulaḳnı ḡaybat eşitmekdin taḳı öngin yazuḳ sözler eşitmekdin saḳlasa taḳı közini nāmaḡremke baḳmaḳdın saḳlasa." (NF, 2004, s. 264/7-8-9) "Ḳuṭayfir baḳtı, Yūsufnunḡ köngleki art yandın yırtılmış erdi. Ḳuṭayfir baḳtı, Zeliḡāka çoḡladı: *Yazuḳ* sendin ermiş taḳı bu oḡlaḡa buḡtan ḳılmış-sen" (NF, 2004, s. 362/8-9).

NF'de geçen yukarıdaki birinci cümlede "kötü, günah" (NFD, 1998, s. 476) anlamlarında kullanılan kelime KE (KED, 1997, s. 720), ME (ME, 2014, s. 206) ve MM'de (MM, 2018, s. 270) "günah" anlamıyla kullanılmıştır. Kelime SK'de geçmemektedir. Kelime Harezmi Türkçesi eserlerinde "*yazuḳ bol-*, *yazuḳ içinde ḡaddın keç-*, *yazuḳ ḳazḡan-*, *yazuḳ kemiş-*, *yazuḳ ḳıl-*, *yazuḳ kötür-*" vb. pek çok birleşik fiilde "günah" anlamıyla kullanılmıştır (Ünlü, 2012, s. 675) Standart Türkiye Türkçesinde "kötü, günah" anlamlarında kullanılmayan kelime yaygın olarak "acınma, üzüntü anlatan bir söz" anlamlarında kullanılmaktadır.

1.3. Anlam İyileşmesi

Anlam iyileşmesi "Göstergenin eskiden taşıdığı anlamda bir iyileşmenin meydana gelmesi" (Aksan, 2005, s. 91) olarak ifade edilir. Anlam iyileşmesinin en ilginç örneklerinden biri "mareşal" sözcüğünde görülür. "Mareşal sözcüğü bugün birçok dilde, ordudaki en yüksek aşamayı gösterir. Türkçeye Fransızcadan giren bu ögenin Eski Yüksek Almandadaki *marahscal*, Latince'deki *mariscalcus* biçimleri "at bakıcısı, nalbant" demek oluyordu. Bugün Fransızca *marechal*, Almanca *marschall*, İtalyanca *mariscalco* gibi çeşitli dillerde yaşayan sözcüğün zamanla ordudaki en yüksek sanı gösterir duruma gelmesinde, onun saray unvanlarından biri oluşunun etkisi bulunmalıdır (Aksan, 2009, s. 215). NF'de iyi bir anlam ifade etmediği halde Türkiye Türkçesinde iyi bir anlam ifade eden kelimeler şunlardır:

1.3.1. aldur-

TAS'da [aldırmaḳ] "kaptırmaḳ" anlamıyla gösterilen kelime (TAS, 2009, s. 19) TS'de "1. Alma işini yaptırmaḳ. 2. Getirtmeḳ. 3. Vücuttan herhangi bir parçayı veya organı saḡlık sebebiyle çıkarttırmaḳ. 4. Başkasına kaptırmaḳ. 5. Sıḡdırmaḳ. 6. Önem vermek, deḡer vermek." (TS, 2011, s. 88) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

"Yā şeyḡ, ēwümḡe uğrı kirdi taḳı ne kim mālım bar erdi, cümlesini aldı, tēdi erse, şeyḡ aydı: Şükür ḳılḡıl. Ol kimerse aydı: Yā şeyḡ, ne şükür yeri turur? Cümle mālım aldurdum, nē işke şükür ḳılayın?" (NF, 2004, s. 325/3-4).

NF'de geçen yukarıdaki cümlede “çaldırmak” (NFD, 1998, s. 13) anlamıyla kullanılan kelime KE'de “aldırmak, kaptırmak, elden çıkarmak” (KED, 1997, s. 20) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “kaptırmak, çaldırmak” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “1. Alma işini yaptırmak. 2. Getirtmek.” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.3.2. yaman

TAS'da “1. Kötülük, fenalık, musibet. 2. Fena, kötü, hoş olmayan. 3. Şiddetli.” (TAS, 2009, s. 244) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de “1. Güç, etki veya beceri bakımından alışılmışın üzerinde olan (kimse). 2. Kötü, korkulan (kimse). 3. Alışılmadık, olağanın dışında.” (TS, 2011, s. 2516) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Munça yıldın berü hēç Muḥammeddin ḥiyānat, *yaman* fi'1, kerekmez iş körmişing̃ bar-mu?” (NF, 2004, s. 16/1-2) “Gür aḥtarmak şer'an *yaman* iş turur, ḥāşşa Peygāmbār 'as'nunḡ gūrını aḥtarmak taḫı yamanrak bolḡay tēp ḫorḡuḡ birle [oyḡandım].” (NF, 2004, s. 192/2-3).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde “kötü, fena, yanlış, hata; haram,” (NFD, 1998, s. 467) anlamlarında kullanılan kelime KE'de “yaman, kötü” (KED, 1997, s. 700), ME'de “kötü, şer” (ME, 2014, s. 202) anlamlarında kullanılmıştır. SK ve MM'de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde yaygın olarak “Güç, etki veya beceri bakımından alışılmışın üzerinde olan (kimse)” anlamında kullanılmaktadır.

1.3.3. yavuz

TAS'da [yavuz] “1. Kötü, fena. 2. Sert.” (TAS, 2009, s. 251) anlamlarıyla gösterilen kelime TS'de “1. Güçlü, çetin. 2. İyi, gürbüz, güzel. 3. Kötü, fena.” (TS, 2011, s. 2553) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF'de şu şekilde geçmektedir:

“Törtünç bābı Ḥaḫ Te'ālānıḡ ḥāzratıdın yıratḡu *yawuz* 'āmeller beyānı içinde turur. Taḫı bu kitābke Nehcü'l-ferādis at bērdük, ma'nisi uşmaḫlarınınḡ açuḫ yolu tēmek bolur.” (NF, 2004, s. 2/15-16) “Kim bu ḫulum dīvānında on şevāb bitinḡiz tēp ve eḡer ḫulum bir *yawuz* işke ḫaşd ḫılsa, dīvānında hēç neerse bitimenḡ tēp aytur-men; ve eḡer ol *yawuz* işni ḫılur bolsa, bir yaman iş ḫıldı tēp bitinḡ fermānlayur-men.” (NF, 2004, s. 60/2-3).

NF'de geçen yukarıdaki cümlelerde TAS'da da geçen “kötü, fena” (NFD, 1998, s. 476) anlamlarında kullanılan kelime KE, (KED, 1997, s. 718), ve MM'de de “kötü, fena” (MM, 2018, s. 270) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime SK ve ME'de geçmemektedir.

Süheyl ü Nev-bahār'da da kelime “kötü, fena” anlamlarında kullanılmıştır:

Ḳaçan kim elüm göḡsine ururam

Yavuz aḫlaram ḫālini görürem (SN, 1991, s. 718).

Eyü *yavuz* ıssı şovuğ şınadı

Bilür nicesi çıkarasın adı (SN, 1991, s. 5417).

Toklu, anlam iyileşmesine birçok kaynakta “yavuz” kelimesinin örnek olarak verildiğini, kelimenin Eski Türkçede “kötü, fena, perişan” anlamına gelirken 15. ve 16. yüzyıllardan itibaren kelimenin anlam iyileşmesine uğrayarak “iyi, güzel, güçlü” anlamını kazandığını ve kelimenin eski anlamını *yavuz hırsız ev sahibini bastırır* atasözünde koruduğunu ifade etmektedir (Toklu, 2018, s. 131). Kelime standart Türkiye Türkçesinde “kötü, fena” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “güçlü, çetin” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.4. Anlam Kötüleşmesi

Anlam kötüleşmesi “İyi anlamlı bir kelimenin zamanla kötü veya kötüye doğru giden bir anlam kazanması; bu yönde bir zayıflamaya uğraması olayı” (Korkmaz, 2010, s. 21) olarak tanımlanır. NF’de kötü bir anlam ifade etmediği halde Türkiye Türkçesinde kötü bir anlam ifade eden kelimeler şunlardır:

1.4.1. alçaklık

TAS’da “Tevazu, alçak gönüllülük.” (TAS, 2009, s. 19) anlamlarıyla gösterilen kelime TS’de “1. Alçak olma durumu, denaet, pespayelik. 2. Alçakça davranış, habaset, şenaat.” (TS, 2011, s. 86) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Ka‘bede Hâk te‘âlâning ewinde cümle halâyık yalınğ baş tağı yalınğ ađak iħrâm keçip miskinlik birle, *alçaklık* birle yöriyür erken men anda tekebbür birle kıllar ħädimler birle yöriyür erdim.” (NF, 2004, s. 374/6/7) “Yâ Muhammed, yağ yawuklarınğını tamuğdın kırtğargıl tağı mu‘minlarğa *alçaklığ* kılgıl!” (NF, 2004, s. 16/3).

NF’de geçen yukarıdaki cümlelerde “alçak gönüllülük, tevazu” (NFD, 1998, s. 10) anlamlarında kullanılan kelime ME’de “uysallık” (ME, 2014, s. 86) anlamında kullanılmıştır. KE, SK ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “alçak gönüllülük, tevazu” anlamlarında kullanılmayıp yaygın olarak “alçak olma durumu, denaet, pespayelik” anlamlarında kullanılmaktadır.

1.4.2. iltimās

OTS’de “1. Haksız yere, yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, arka çıkma. 2. mec. Birine herhangi bir konuda öncelik ve ayrıcalık tanıma.” (OT, 2006, s. 729) anlamlarıyla gösterilen Arapça kökenli kelime TS’de “1. Haksız yere, yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, arka çıkma. 2. Birine herhangi bir konuda öncelik ve ayrıcalık tanıma.” (TS, 2011, s. 1180) anlamlarıyla gösterilmiştir. Kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Ammā bu kitābnı oqıǵanlardan *iltimās* ol turur kim bu kitābnı cem‘ kılǵan ‘āşī ve cāfi hāqkıǵa nazār ve ‘ināyat kılsalar.” (NF, 2004, s. 444/9).

NF’de geçen yukarıdaki cümlede “yapılmasını isteme” (NFD, 1998, s. 185) anlamıyla kullanılan kelime KE’de benzer anlamda, “talep, rica”, anlamlarında kullanılmıştır (KED, 1997, s. 267). Ayrıca KE’de talep etmek, rica etmek anlamında “iltimās kıl-” (KE, 1997, 69r/8) birleşik fiili de geçmektedir. SK, ME ve MM’de geçmeyen kelime standart Türkiye Türkçesinde “yapılmasını isteme” anlamıyla kullanılmayıp yaygın olarak “Haksız yere yasa ve kurallara uymaksızın kayırma, arka çıkma” anlamlarıyla kullanılmaktadır.

1. 5. Anlam Genişlemesi

Anlam genişlemesi “Anlamlı bir birimin daha geniş bir kapsam içermeye başlaması; dar bir anlamdan geniş bir anlama geçiş sonucu gerçekleşen değişim” (Vardar, 2007, s. 21) olarak tanımlanır. NF’de anlam genişlemesine uğrayan bir kelime tespit edilmiştir:

1.5.1. ata

TAS’da “1. Baba. 2. Bektaşî şeyhi.” (TAS, 2009, s. 28) anlamlarıyla gösterilen kelime NF’de şu şekilde geçmektedir:

“Yā Hācar, İbrāhīm peygāmbār İsmā‘īlni boǵuzlamakka ēletti, tēdi erse, Hācar aydı: Qayı *ata* öz baǵrı parasını boǵuzlamış bar kim İbrāhīm paygāmbār erken İsmā‘īl tēg oǵulnı boǵuzlaǵay?” (NF, 2004, s. 214/2-3). “Ey ümmetlerim, zinhār *ata* anağa sökmēǵ, tēdi erse, şāhābalar aydılar: Kim bolǵay kim *atası* anasına sökkey? tēdiler erse, Peygāmbār ‘as taǵı aydı: Bir kimerse taǵı bir kimerse birle huşūmat kılsa taǵı anıǵ *atası* anasına sökse, ol taǵı mununǵ *atası* anasına sökse, bu kimerse kendü *atası* anasına sökmüş bolur.” (NF, 2004, s. 284/15-16-17).

NF’de geçen yukarıdaki iki cümlede de “baba” (NFD, 1998, s. 26) anlamında kullanılan kelime KE’de “baba, ata, ced” (KED, 1997, s. 42), SK’de “baba” (SK, 2013, s. 60), ME’de “ata, baba” (ME, 2014, s. 94), MM’de “baba” (MM, 2018, s. 201) anlamlarında kullanılmıştır. Kelime standart Türkiye Türkçesinde “baba” anlamında kullanılmayıp yaygın olarak “Kişinin geçmişte yaşamış olan büyükleri” (TS, 2011, s. 179) anlamında kullanılmaktadır.

Sonuç

NF’de anlam değişimlerinin incelendiği bu çalışmada anlam değişmesi (başka anlama geçiş) 19, anlam daralması 43, anlam iyileşmesi 3, anlam kötüleşmesi 2, anlam genişlemesi 1 kelime olmak üzere toplam 68 kelime tespit edilmiştir.

NF'de geçip standart Türkiye Türkçesinde anlam değişmesine uğradığı tespit edilen kelimelerin bazıları Harezmi Türkçesi ile yazılan incelediğimiz diğer eserlerde geçmemektedir (bk. dev, tedrk, tabna). Bu kelimeler Harezmi Türkçesi eserlerinde yaygın kullanıma sahip olmayan kelimelerdir.

NF'de geçen kelimelerin genellikle Eski Anadolu Türkçesinde de aynı veya benzer anlamda kullanıldığı görülmektedir. Bu durum Türkçenin doğu kolunu temsil eden Harezmi Türkçesi ile batı kolunu temsil eden Eski Anadolu Türkçesi arasında kelimelerin anlamları açısından büyük farklılıklar olmadığını göstermektedir.

NF'de yer alıp standart Türkiye Türkçesinde anlam değişimine uğrayan kelimelerin tespiti, bu kelimelerin tarihsel gelişimini takip etmeye katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte kelimelerin anlam değişmelerine uğrama nedenlerinin ayrıca incelenip tespit edilmesi önemlidir.

Kaynaklar

- Aksan, D. (2005). *Anlambilim konuları ve Türkçenin anlambilimi*. Engin Yayınevi.
- Aksan, D. (2009) *Her yönüyle dil ana çizgileriyle dilbilim*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arslan E. H. (2008). *Eski Türkçeden Eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ I giriş-metin-tıpkıbasım*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ II dizin*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis III dizin-sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Atay, A. (2010). Anlam kötülenmesine uğramış güzel bir kelime: Don. *The Journal of Academic Social Science Studies* 3 (1), 1-11.
- Ayverdi, İ. (2010). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Yayınları.
- Bahşâyiş bin Çalıça. (2017). *Bahşâyiş Lügati*. (Fikret, Turan Haz.) Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baran, B. (2018). 16. Yüzyıldan günümüze anlam değişimleri üzerine bir inceleme. *International Journal of Filologia* (1), 1-31.
- Bayraktar, F. S. & Dağdeviren, A. (2015). Türkçeden Bulgarcaya geçen sözcüklerdeki anlam değişimleri üzerine bir deneme. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi* 4 (1), 1- 18.
- Bayraktar, N. (2000). Artzamanlı anlambilim açısından Orhon Yazıtlarında geçen toplumsal yaşamla ilgili sözcüklerin anlambilimsel değerleri. *Türkbilgi* (1) , 209-218.
- Boz, E. (24 - 28 Eylül 2012). *Türkçe Sözlüklerde çok anlamlı sözlük birimlerindeki art zamanlı anlam değişme olayları ve "Çay" Örneği*. VII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı bildiri kitabı (s. 553-564) içinde. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ciğâ, Ö. (2013). *Süheyl ü Nev-Bahâr (metin-aktarma, art zamanlı anlam değişimleri, dizin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Clauson, Sir Gerhard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford University Press, London.
- Çolak, G. (16-18 Ekim 2019). *Sözlükbirimlerin anlamı iyileşir ya da kötüleşir mi? XI. S.Şen & M. Mangır (Ed.), Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu bildiri kitabı (s. 915-927) içinde. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.*

- Dağ, S. (2014). *Türkiye Türkçesinde ve Azerbaycan Türkçesinde Batı kökenli paronimlerde anlam değişimleri*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Doğu Akdeniz Üniversitesi.
- Dilçin, C. (1991). *Süheyl ü Nev-bahâr inceleme – metin – sözlük*. Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğru, F. (2012). *Kâmûs-ı Türki'den Türkçe Sözlük'e anlam değişimleri- eylemler*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi.
- Doğru, F. (2013). *Kâmûs-ı Türki'den Türkçe Sözlük'e anlam değişimleri – eylemler. Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 8 (9), 1183-1222.*
- Eren H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Bizim Büro Basım Evi.
- Guiraud, P. (1999). *Anlambilim La Sémantique* (Berke, Vardar Çev.). Multilingual Yayınları.
- İbrahim Cûdi Efendi (2006). *Lügat-ı Cûdi* (İsmail, Parlatır vd. Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İşisâğ, K. U. (2017). Anlam değişmelerine artzamanlı bir yaklaşım. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic 12 (5), 187-204.*
- Karaağaç, G. (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karasoy, Y. (2013). *Sirâcü'l-Kulûb*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kurukaya, O. (2019). Eski Türkçeden Çağatay Türkçesine anlam değişmesine uğramış bazı kelimeler. *Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma Dergisi 6 (36), 1178-1188.*
- Önler, Z. (17-18 Mayıs 2001). *Tarihsel süreçte anlam değişimleri*. Kur'an ve Dil- Dilbilim ve Hermenötik- Sempozyumu bildiri kitabı (s. 369-375) içinde. Bakanlar Matbaası.
- Özavşar, R. (18-20 Nisan 2012). *Art zamanlı anlam değişimleri: Marzubânnâme tercümesi örneği*. Batman Üniversitesi Bilim ve Kültür Sempozyumu bildiri kitabı (s. 1117-1129) içinde. Batman Üniversitesi.
- Özavşar, R. (2009). *Marzubânnâme tercümesi (Metin, çeviri, art zamanlı anlam değişimleri, dizin)*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Dicle Üniversitesi.

- Özavşar, R. (2013). *Tarama Sözlüğü ve Türkçe Sözlüğe göre anlam değişimleri*. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Dicle Üniversitesi.
- Özavşar, R. (2017). Tarama sözlüğü ve Türkçe sözlüğe göre anlam genişlemesine uğramış kelimeler. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]* 3 (6), 101-112.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yargı Yayınevi.
- Sağol, G. (2004). Nehcü'l-Ferâdis üzerine. *Zeynep Korkmaz Armağanı* (s. 314-332). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sarı, M. (2016). *Yüz hadis yüz hikâye Türk dilinde art zamanlı değişimler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sav, B. (2003). Anlam değişimleri üzerine artzamanlı bir inceleme. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 23 (1),147-166.
- Solmaz, A. O. (2016). Yardımcı fil işleviyle “Ye-” filine art zamanlı bir bakış. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi* 11 (1), 297-315.
- Şemseddin Sami (2010). *Kamus-ı Türki*, (Paşa, Yavuzarslan Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tietze, A. (2002), *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati: Cilt 1 A – E*, Simurg Yayınları.
- Toklu, O. (2018). *Dilbilime giriş*. Akçağ Yayınları.
- Toparlı, R. & Argunşah, M. (2018). *Mu'înü'l-Mürîd*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Traugott, E. C. (2006), *Semantic Change: Bleaching, Strengthening, Narrowing, Extension*. Palo Alto.
- Tulum, M. (2011). *17. yüzyıl Türkçesi söz varlığı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkçe Sözlük (2011). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (6. Cilt) (2009). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Harezmi Altınordu Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Vardar B., Güz N., Huber, E., Senemoğlu, O., & Öztokat., E. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yayınları.
- Yüce, N. (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Zülfikar, H. & Tezcan, S. (2004). *Nehcü'l-Ferâdis I. metin, II. tıpkıbasım*, (Janos Eckmann Çev.) Türk Dil Kurumu Yayınları.